

УНИВЕРЗИТЕТ „СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЈ“ – СКОПЈЕ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Институт за социјална работа и социјална политика

Магистерски труд

ВЛИЈАНИЕТО НА ПОЛИТИКАТА ЗА УСЛОВЕНИ ПАРИЧНИ
ТРАНСФЕРИ ВРЗ ПОДОБРУВАЊЕТО НА СОЦИЈАЛНИОТ
СТАТУС И СОЦИЈАЛНАТА ВКЛУЧЕНОСТ НА КОРИСНИЦИТЕ
НА СОЦИЈАЛНАТА ПОМОШ

МЕНТОР:

Проф. д-р Сузана Борнарова

КАНДИДАТ:

Елизабета Куновска

Скопје, 2014

СОДРЖИНА

I. ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ.....	5
ВОВЕД.....	5
1. УСЛОВЕНИ ПАРИЧНИ ТРАНСФЕРИ.....	9
1.1. Поим за условени парични трансфери.....	9
1.2. Програмите за условените парични трансфери како дел од системот за социјална заштита.....	10
1.3. Одредување на целна група на условените парични трансфери.....	15
1.4. Поставување на соодветни услови и одредување на износот на условениот паричен трансфер.....	16
1.5. Кога програмите за условени парични трансфери се вистински политички инструмент.....	17
1.6. Влијанието на условените парични трансфери врз сиромаштијата и социјалното вклучување.....	24
2. СИРОМАШТИЈА И СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ.....	26
2.1. Поим за сиромаштија.....	26
2.2. Видови на сиромаштија.....	30
2.2.1. Релативна, апсолутна и субјективна сиромаштија.....	30
2.2.2. Стара и нова сиромаштија.....	33
2.3. Мерење на сиромаштија.....	36
2.4. Причини за сиромаштијата.....	38
2.5. Сиромаштијата и човековите права.....	39
2.5.1. Жената и сиромаштијата.....	40
2.6. Сиромаштијата и невработеноста во Република Македонија.....	41
3. СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ.....	43
3.1. Поим за социјална исклученост и вклученост.....	43
3.2. Социјалната исклученост и сиромаштијата.....	47
3.2. Димензии на социјалната ексклузија.....	52
3.3. Извори на социјалната исклученост.....	55
3.4. Обележја на социјалната исклученост.....	56
3.5. Причинители на социјалната исклученост.....	58
3.6. Типологија на социјалната исклученост.....	59

3.7. Индикатори на социјална исклученост	61
3.8. Социјалната исклученост и сродните концепти	64
3.9. Политиката на социјално вклучување на ЕУ	68
3.10. Социјалната исклученост на младите лица	70
3.11. Социјалната нерамноправност како причина за социјална исклученост	73
3.11.1. Класна нерамноправност	73
3.11.2. Образовна нерамноправност	75
3.11.3. Материјална нерамноправност	77
II. ИСТРАЖУВАЧКИ ДЕЛ	81
1. МЕТОДОЛОШКА РАМКА	81
1.1. Вовед	81
1.2. Формулирање на проблемот на истражување	82
1.3. Цели и задачи на истражувањето	83
1.4. Резултати од досегашни истражувања	84
1.5. Предмет на истражувањето	85
1.5.1. Теоретско определување на предметот на истражување	85
1.5.2. Дефинирање на клучни поими	85
1.6. Формулација на хипотези	88
1.6.1. Општа хипотеза	88
1.6.2. Формулација на посебни хипотези	88
1.7. Методологија на истражувањето	88
1.7.1. Методолошки пристап	88
1.7.2. Техники	89
2. РЕЗУЛТАТИ ОД КОМПАРАТИВНАТА АНАЛИЗА	89
2.1. Условените парични трансфери во Турција	89
2.1.1. Основни социјални индикатори	89
2.1.2. Таргетирање и покриеност	90
2.1.3. Бенефиции од условените парични трансфери	90
2.1.4. Услови за остварување на условени парични трансфери	91
2.1.5. Администрирање на условените парични трансфери	92
2.2. Условените парични трансфери во Бразил	94
2.2.1. Основни социјални индикатори	94
2.2.2. Програма Bolsa Alimentacao	94
2.2.3. Програма Bolsa Escola	96
2.2.4. Програма Bolsa Familia	98
2.2.4.1. Таргетирање и покриеност	98
2.2.5. Програма Programa de Eradicacao do Trabalho Infantil	100
2.3. Условените парични трансфери во Македонија	101

2.3.1. Основни социјални индикатори	101
2.3.2. Таргетирање и покриеност.....	102
2.3.3. Бенефиции од условените парични трансфери	102
2.3.4. Услови за остварување на условени парични трансфери.....	103
2.3.5. Администрирање на условените парични трансфери ..	103
3. КОМПАРАТИВНИ ЗАКЛУЧОЦИ	106
3.1. Основни социјални индикатори за Турција, Бразил и Македонија	106
3.2. Таргетирање и покриеност со УПТ во Турција, Бразил и Македонија	107
3.3. Бенефиции од УПТ во Турција, Бразил и Македонија	109
3.4. Услови за остварување на УПТ во Турција, Бразил и Македонија	114
3.5. Администрирање на УПТ во Турција, Бразил и Македонија.....	117
КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА	120

I. ТЕОРЕТСКИ ДЕЛ

ВОВЕД

Условените парични трансфери (УПТ) се социјални програми за давање на парична помош на сиромашните семејства или самохрани родители, под определени услови. Условите претежно се поврзани со обврска за примателите на паричната помош да ги насочат средствата во здравјето и образованието на нивните деца. Вообичаено тоа подразбира задолжителни здравствени прегледи на децата, следење на нивниот раст и развој, редовни вакцинации, здравствена грижа за бремените жени, подобрена исхрана на децата, задолжително запишување и посета на училиште итн.

Во споредба со директните парични трансфери каде државата обезбедува безусловна финансиска поддршка, УПТ се условени со определено “однесување” на оние кои ќе ја примат помошта. Целта е давањето на паричната помош да услови промена на однесувањето која ќе овозможи примателите на паричната помош на трајна основа да излезат од кругот на сиромаштијата. Додека класичните социјални програми ја намалуваат сиромаштијата на краток рок, УПТ го разбиваат магичниот круг на сиромаштијата во кој децата на примателите на социјална помош и самите подоцна во животот стануваат приматели на социјална помош. Со трансферите се зголемуваат можностите за децата од маргинализираните групи да изградат самодоверба и да ги развијат сопствените капацитети за остварување на приходи. Од тие причини на УПТ не се гледа само како на социјална помош, туку како инструмент за излез од сиромаштијата.

Со вложувањето во човечкиот капитал (здравје и образование) на таргетираните групи (децата од сиромашните домаќинства) им се овозможува да се вклучат во општеството. Со тоа се намалуваат нееднаквостите и се прекинува преносот на сиромаштијата од една генерација на друга. На овие таргетирани групи им се дава шанса да обезбедат пристоен живот, што е и нивно основно право. Всушност, комбинацијата на давање на паричен трансфер со условот корисниците да направат нешто е значаен напредок во размислувањето како да се постигне социјален развој на долг рок.

Програмите за условени парични трансфери (УПТ) како тренд и иновација која брзо се развива во социјалната заштита, обезбедува средства за сиромашните домаќинства при тоа поставувајќи услови за промени во однесувањето кај сиромашните во однос на инвестирање во човечкиот развој и прекинување на меѓу генерациската сиромаштија. Најчесто УПТ се однесуваат на заложби за редовното и континуирано посетување на училиште или пак земање на учество во програмите за основната превентивна здравствена заштита. УПТ симултано ја намалуваат сиромаштијата (моментален ефект од обезбедување на приход) и го прекинуваат магичниот круг преку кој се пренесува сиромаштијата од една на друга генерација. УПТ исто така се добра шанса за социјално вклучување на најсиромашните со посебен фокус на децата, обезбедување на трансфери за жените и промена на социјалната одговорност во однос на однесувањето помеѓу корисниците, институциите одговорни за социјалната заштита и државата.

Програмите за УПТ имаат две општи цели и тоа прво да се обезбеди минимум средства за сиромашните семејства, и втората цел е да се направат трансферите условени со што ќе стимулираат

сиромашните да инвестираат во човечкиот капитал како за себе така и за своите деца.

Скоро секогаш, програмите за УПТ се однесуваат на исполнување на услови поврзани со здравје и исхрана, редовни контроли или следење на растот кај децата и вакцинација на деца под 5 години, перинатална грижа за мајки и посета на мајките на планирани здравствени советувања. Условите поврзани со посета на училиште се однесуваат на редовна посета на училиштето односно присуство на 80 или 85% од вкупниот број на часови но понекогаш се однесуваат и на процека (мерење) на успехот на ученикот. Најголемиот број на УПТ се исплаќаат на мајките, а во ретки случаи и на самите ученици.

Програмите за условени парични трансфери се имплементираат во голем број земји во светот, пред се во земјите со средно ниво на приход. Најмногу се застапени во земјите од Латинска Америка, но вакви програми имаат воведено и земјите во Југоисточна Азија, Турција, Мароко и други. Во некои земји УПТ прераснаа во најголеми програми за социјална помош, покривајќи милиони домаќинства. На пример, во Бразил со програмата се опфатени приближно 44 милиони сиромашни лица. Во Турција со оваа програма постигнати се зголемени стапки на запишување и завршување на основното и средното образование, како и зголемена стапка на имунизација кај децата со покриеност од 2.5 милиони корисници. Интересот за употреба се прошири од земјите во развој кон развиените земји. Од пред неколку години вакви програми се спроведуваат и во Австрија, а особено се познати програмите за условени парични трансфери воведени од градоначалникот на Њујорк, Мајкл Блумберг. Тие имаат за цел да ја подобрат социјалната положба на сиромашните граѓани преку задолжително јакнење на вештините и обука за возрасните, образование за децата и здравствени прегледи за семејството.

Семејствата во Њујорк добиваат 25-50 долари месечно за 95% присуство во училиште, 25 долари за посета на родителски часови за подигнување на свеста за важноста на образованието, 50 долари доколку се зачленат и одат во библиотека. Доколку децата ги поминат тестирањата, односно го завршат одделението, можат да добијат до 300 долари за основно образование и 600 долари за средно образование. За вклучување во здравствените програми семејствата добиваат по 20-50 долари. Сите овие трансфери се акумулираат со исполнување на различните условености.

Во Македонија исто така се воведоа условените парични трансфери од 2009 година. Подготовките за воведување на УПН во Македонија започнаа во 2007 година и траеа 2 години. Предложено беше портфолио од 5 програми за условени парични надоместоци, и тоа:

- Поттик за образование на возрасни лица,
- Надоместок за пред и постанатална заштита
- Надоместок за учество во средно образование,
- Надоместок за постигнати резултати во основно образование,
- Ваучери за запишување во детски градинки.

Од предложеното портфолио на програми, членовите на работната група составена од владини претставници се донесе одлука да се започне со програмата за условен паричен надоместок за средно образование.

Програмата опфаќа финансиски стимул за редовно посетување на средно образование (85% од реализираниот број на наставни часови) на семејства кои се приматели на социјална парична помош. Децата на корисниците на социјална парична помош од 1 септември, 2010 година се вклучија во програмата и се квалификуваа за годишен

паричен трансфер во износ од 12.000 денари под услов редовно да посетуваат училиште. Во оваа програма во 2010 година се вклучија 10.000 деца редовни ученици во средно образование. Фактот кој го поддржува воведувањето на ваква програма во средно образование е што стапката на присуство во средно образование изнесува 64%. Вака ниската стапка е последица на социо-економскиот статус на семејствата, при што присуството значително се разликува и се движи од 90% кај најбогатите до 30% кај најсиромашните. Оттаму, целта на условените парични трансфери е да придонесат за повисок степен на посетеност на средно образование од децата од посиромашните семејства, со што директно се влијае на зајакнување на човечкиот капитал кај оваа категорија на деца со што се подобрува конкурентноста на пазарот на трудот и прекинување на мултигенерацииската сиромаштија.

1. УСЛОВЕНИ ПАРИЧНИ ТРАНСФЕРИ

1.1. Поим за условени парични трансфери

Условените парични трансфери се парични надоместоци наменети за сиромашните семејства. Во основа речиси сите парични трансфери во светски рамки се условени. Често се поврзани со категорија, однесување, негативни или позитивни условености. Услови поврзани со категорија се кога се однесуваат на категории на луѓе (на пр. услов за добивање на надоместок во случај на невработеност е лицето да е пријавено како невработено), но кога од лицата се бара одредено однесување (на пр. услов за добивање на надоместок во случај на невработеност е лицето активно да бара работа – секоја седмица) тогаш станува збор за стимулирање на посакувано однесување. Негативни се кога за неисполнување на условите следи казна, а позитивни се кога за одредено однесување следи награда.

Програмите за УПТ може да се однесуваат на исполнување на услови во однос на здравје и исхрана со што се бара редовни контроли или следење на растот кај децата и вакцинација на деца под 5 години, перинатална грижа за мајки и посета на мајките на редовни здравствени советувања, редовна посета на училиште или пак процека (мерење) на успехот на ученикот.

1.2. Програмите за условените парични трансфери како дел од системот за социјална заштита

Како што веќе е напоменато условените парични трансфери се само една опција од арсеналот на програмите од социјална заштита кои можат да се искористат за редистрибуирање на приходот за сиромашните. Следствено на тоа програмите за условени парични трансфери не можат да се гледаат како изолирани иницијативи туку треба да бидат земени во предвид како дел од поширокот систем за социјална заштита.

Се поставува прашањето: Зошто е тоа така? Прво, програмите за условени парични трансфери не можат да бидат вистинскиот инструмент за сите сиромашни домаќинства. Програмите се насочени кон зголемување на човечкиот капитал на сиромашните деца, и токму затоа овие програми не може да се реплицираат за сите членови на домаќинствата (стари лица, семејства без деца, или семејства со деца кои се на возраст која не е предвидена со програмата) кои живеат во сиромаштија. Во одредени земји се воведуваат безусловни парични трансфери за другите членови од домаќинството, најчесто старите лица. Податоците од истражувањата укажуваат на фактот дека посредно децата се корисници на овој трансфер бидејќи живеат во истото домаќинство со старото лице. Опфатот на овие корисници е подобро таргетиран со други средства. Доколку се работи за старо

лице се доведува во прашање инвестирањето во човечки капитал, токму затоа како опција за намалување на сиромаштијата кај оваа категорија на корисници се јавува социјалната пензија. Правилата за вклучување во програмата за условени парични трансфери може да се променат и да ги опфатат и старите луѓе како подкатегорија на програмата (Camargo and Ferreira, 2001). Камари и Фереира предлагаат консолидирање на иницијативите од системот на социјална заштита во Бразил во консолидиран систем во кохерентна програма. Предлогот беше имплементиран како дел од проектот во Бразил - Bolsa Família. Овој предлог исто така беше прифатен и од Јамајка, Еквадор и Чиле. Иако трошоците за реформирање на програмата треба да се земат во предвид, сепак административната синергија за спроведување на двете компоненти од иста агенција/институција може да ја искористи базата на податоци на корисниците и да даде добро образложение за вклучување на старите лица во програмата особено во земји каде нема социјални пензии.

Иако сиромашните семејства се квалификуваат за програмите на условени парични трансфери, сепак државите имаат потреба од воведување на безусловни трансфери или програми за вработување.

Мираи и Равалион спроведоа истражување кое се однесуваше на споредба на универзални безусловни парични трансфери и програми за вработување во Индија. Тие дојдоа до сознанија дека безусловниот трансфер има поголемо влијание врз сиромаштијата отколку програмите за вработување, но под услов исплатените плати да не се многу ниски и сите трошоци да бидат покриени со надоместокот (Murgai and Ravallion, 2005). Програмите за условени парични трансфери се повеќе прилагодени како инструмент за структурална сиромаштија, отколку како одговор на епизоди на транзитивна сиромаштија. Дали и како програмите за условени

парични трансфери можат да играат услога како механизам за осигурување за да се олесни соочувањето со шоките кои ги предизвикува немањето на приходи, остануваат отворени прашања.

Се поставува прашањето дали програмите за условени парични трансфери треба да бидат дел од системот за социјална заштита? Одговорот на ова прашање не е единствен, односно се разликува од земја до земја. Сеопфатниот систем на социјална заштита треба да превземе различни активности во напредни, високо урбанизирани земји со среден приход и во земји со низок приход, со бројна популација која живее во рурални средини и со институции со слаб капацитет. Може да се каже дека постојат заеднички елементи и тоа:

Прво, популацијата која ќе се таргетира со програмите за условени парични трансфери мора да биде дефинирана на опсежен начин земајќи ги во предвид причините за сиромаштијата со која се среќаваат различни групи на граѓани и достапните алтернативни инструменти за редистрибуција на надоместоци.

Второ, специфичните карактеристики на дизајнот на програмите за условени парични трансфери мора да бидат во согласност со карактеристиките на другите надоместоци (висината на надоместокот треба да биде во сооднос со другите надоместоци) со цел да се лимитираат недоследностите и да се обезбеди хоризонтална еднаквост, во најмала рака за политичка одржливост.

Трето, тоа имплицира јасни и транспарентни правила за критериуми за вклучување во програмите со цел да се избегне конфузија помеѓу потенцијалните корисници и да се оневозможи можни манипулации и злоупотреби од страна на владините службеници и администраторите на програмата.

Четврто, потенцијалната административна синергија помеѓу програмите за условените парични трансфери е огромна. Користејќи заеднички системи за административно таргетирање како и системи за исплата на корисници (на пример воведување на систем на електронски картички) можат да бидат едни од најевидентните примери за ваквите синергии. Генерално воспоставувањето на канцеларија каде корисниците ќе добијат потребни информации за правата и трансферите кои можат да ги остварат и каде ќе ги остварат истите претставува иновација која се користи или пак се планира да се воведе во повеќе земји.

Правилата за влез и излез во програмата се исто така важни во однос на нивните ефекти во однос на стимулација за вклучување на пазарот на трудот. Досега за вклучување во програмите за условените парични надоместоци се користеше прокси тестот наместо прагот на приходи, така да во развиените земји врската помеѓу потенцијалните корисници и понудата на пазарот на трудот се покажа како послаба за разлика од други програми за социјална заштита. Колку е подобар прокси тест со кој ќе се разграничат сиромашните од несиромашните домаќинства, толку повисока ќе биде корелацијата со приходите и потрошувачката, и поизвесно е дека ќе преставува дестимулација на возрасните членови за вклучување на пазарот на трудот. Исто така списокот на домаќинствата кои се квалификуваат за надоместокот не се ревидира често, со што корисниците немаат стимулација да се вклучат на пазарот на трудот. Сепак голем број на програми (вклучувајќи *Oportunidades* во Мексико, *Familias en Acción* во Колумбија и *BDH* во Еквадор) го ревидираа прокси тестот или се во процес на ревидирање. Токму затоа, возможно е откако програмите за УПТ се во употреба подолго време некои од дестимулирачките ефекти да станат поочигледни.

Потенцијални решенија за надминување на ваквите ефекти се: намалување на времето на користење на надоместокот (како што е во Чиле или TANF во Америка), или воведување на усогласени надоместоци (износот на надоместоците се намалува делумно по обновата на документи доколку се увиди дека домаќинството веќе не ги исполнува основните услови за вклучување во програмата) со цел да се избегнат негативните стимулации на понудата на работната сила.

Иако предизвиците за меѓуинституционална координација често се земени во предвид во односот помеѓу УПТ програмите и министерствата за образование и здравство, подеднакво е важно да се препознаат и предизвиците за координација меѓу различните програми за социјална заштита. Програмите за УПТ се во склоп и се раководени од страна на разни агенции и министерства во зависност од земјите во кои се воспоставени. Често е случај програмите за парични трансфери да се администрираат одделно, на пример, преку министерствата за труд и социјално осигурување или други агенции.

Изработката на УПТ програмите кои се дел од еден поширок социјален систем за заштита бара некои механизми за координација. Министерствата за финансии или планирање можат да играат одредена улога во координацијата. Често е случај другите парични трансфери да бидат администрирани одделно, како што е на пример администрирањето преку Министерството за труд или преку Агенциите за социјална заштита.

Во многу земји во развој, локалната власт се повеќе се игра важна улога во социјалната заштита. Во Бразил, програмите за УПТ биле воведени на локално ниво како пилот програми пред да станат национални за опфат на целата популација, што сепак е можеби екстреман пример. Во помалите земји, локалните власти се релевантен

актер не само во имплементацијата на програмите за УПТ, туку исто така и за водење на сопствени програми за социјална заштита.

1.3. Одредување на целна група на условените парични трансфери

Одредувањето на целната група е првото прашање кое креаторите на политиките си го поставуваат. Критериумите за вклучување во програмите за условените парични трансфери треба да бидат така дефинирани да ги опфаќаат сиромашни семејства кои не можат да си дозволат инвестирање во човечки капитал на нивните деца.

Во практиката, селектирањето на целна група за програмите на условените парични трансфери пред се изискува дефинирање на критериум за вклучување. Предизвиците да се избере соодветен метод за избор на целната група и поставување на критериуми за соодветноста на целната група се исти и при дизајнирањето на било која програма за социјална заштита.

Дефинирањето на втор критериум за селекција на целна група (семејства кои не инвестираат во човечкиот капитал на нивните деца) е многу посложен. Во основа, кога домаќинствата се квалификуваат врз основа на сиромаштијата, истите се вклучени во програмите за условени трансфери додека нивните членови се на соодветна возраст за училиште или пак ги условуваат да прават редовни здравствени прегледи. Во некои случаи програмите може да се насочат кон сиромашни семејства од одредено демографско подрачје каде има голем број на подхранети деца или пак поголемиот дел од децата не посетуваат училиште.

1.4. Поставување на соодветни услови и одредување на износот на условениот паричен трансфер

При поставувањето на соодветни услови и одредувањето на износот на условениот паричен трансфер се поставува прашањето: Дали зголемувањето на процентот на деца кои посетуваат настава или редовно ги посетуваат здравствени установи е резултат на паричниот стимул кој го добиваат со условениот трансфер? Одговорот на ова прашање има големи импликации за проширувањето на условите кои се одредени и следени, како и степенот на казна за семејства кои не ги исполнуваат условите. Од бројните истражувања кои се направени на оваа тема, може да се заклучи редовната посета на училиште или пак вршење на редовни здравствени прегледи не се единствено поврзани со паричниот стимул од условените парични трансфери.

Првиот чекор во селектирање на „соодветни,, услови е заклучок темелен на доказите во однос на врската помеѓу користењето на услугата и посакуваните резултати. Дали редовната посета на здравствените установи ќе го надмине проблемот со потхранетоста кај децата и ќе го унапреди здравјето општо или пак поголем ефект ќе има информирањето и обуката на мајките за исхрана кај децата?

Условувањето на паричниот трансфер за постигнување на посакувани резултати е друга опција, особено кога врската помеѓу ваквото однесување како што е користење на услуга и резултатите не се познати или се сложени, но постигнувањето на резултатите зависи од однесувањето на корисниците. Во иднина, експериментирањето со алтернативни стимулативни шеми (преку пилот програми), треба повеќе да се практикува. Ова може да се направи со додавање на основниот трансфер бонуси за достигнувања кога домаќинставата

односно нивните членови ќе ги добијат како резултат на одредено однесување.

Второ прашање кое се наметнува е како да се одреди соодветниот износ на трансферот. Поголемиот износ на трансферот во основа има директно влијание на сиромаштијата. Во однос на резултатите во образованието и здравството, прашања кои се наметнуваат се: дали резултатите се директно поврзани со приходот и дали поголемите трансфери водат кон поголеми промени во однесувањето кај членовите на домаќинството.

Соодветните износи на трансферите на програмите за УПТ во најголема мера зависат од релативната тежина дадена на редистрибуцијата на програмата и целите во однос на инвестициите во човечкиот капитал и истата варира помеѓу резултатите и условите. Структуралното моделирање и малите експерименти можат да им помогнат на креаторите на политиките да ги идентификуваат и кватифицираат придобките и предизвиците (Bourguignon, Ferreira, and Leite 2003; Attanasio, Meghir, and Santiago 2005; Todd and Wolpin 2006a).

1.5. Кога програмите за условени парични трансфери се вистински политички инструмент

Програмите за условените парични трансфери се многу комплексни програми бидејќи имаат за цел да ја намалат сиромаштијата краткорочно (со редистрибуција на приходот на сиромашните семејства) и догорочно (инвестирање во човечкиот капитал на сиромашните деца). Нивната мултидимензионалност е можеби причината за која станаа многу популарни. Во исто време, користењето на еден инструмент за да се постигнат повеќе резултати

преку избор кога и како да се донесат одлуките е исто така комплексна задача имајќи предвид дека треба да се земат во обзир повеќе фактори.

Кога за воведување на условените парични трансфери имаме добро образложение, програмите може да се оправдаат со два општи пакети на услови, и тоа: *прво*, кога личното инвестирање во човечкиот капитал (кај сиромашните) е недоволно од социјална гледна точка и *второ*, кога условите се во согласност со политичката економија (редистрибуцијата може да се реализира единствено кога имплицира „добро однесување,,).

Логичка почетна точка за воведувањето на условените парични трансфери е средствата од даноците да се редистрибуираат во вид на надоместоци за сиромашните. Треба исто така да се земат во предвид две групи на услови: *Прво*, со стандардните мерки на сиромаштијата и нееднаквоста се проценуваат потребите за редистрибуција од перспектива - праведност за сите. Во таа смисла, тоа не е што необично бранот за воведување на програмите за условени парични трансфери почна (и стана популарен) во Латинска Америка, регион за кој е карактеристично високо ниво на сиромаштија и нееднаквост. (de Ferranti et al. 2004). *Второ*, дали и како трансферите ќе влијаат на ефикасноста треба да се земе во предвид пред да се донесе одлука за редистрибуција на средствата. Еден клучен аспект кој треба да се разгледа е можноста трансферот да влијае на понудата на работна сила. Ако дестимулирачките ефекти поврзани со трансферите се мали, тогаш причина за редистрибуцијата е многу посилна. Доказ за таквите ефекти обично е тешко да се соберат но кога се на располагање, може да се обезбеди солидна основа за донесување на одлука за тоа дали да се започне со условен трансфер на парични средства. следствено на тоа, одлуката дали (и колку) редистрибуција е прифатлива секоја држава треба да донесе одлука.

Следниот чекор во донесувањето одлуки е да се идентификува присуството на нарушувањата кои ги попречуваат инвестициите во човечкиот капитал кај сиромашните домаќинства. Ниското ниво на инвестициите во човековиот капитал не се, сами по себе, доволно за да се оправда воведување на услови при добивање на одреден надоместок; одлуките на домаќинствата да не се вложува во човечкиот капитал може да биде рационално и ефикасно (дури и од социјална гледна точка). Тоа би било случај, на пример, ако се очекуваните образовни резултати (земајќи ги во предвид квалитетот на училишта кои се на располагање и способноста за учење на детето) пониски од резултатите на алтернативното користење на време на детето. Она што е потребно е индикација за присуство на нарушувањата кои ќе продуцираат социјално неефикасни инвестиции во човечкиот капитал од страна на сиромашните освен ако однесувањата на членовите во домаќинството се изменети. Со други зборови, употребата на условените парични трансфери се темели на претпоставката дека ефектот од приходот е недоволен, така да условите треба да генерираат дополнителни ефекти на замена во корист на инвестициите во здравјето и образованието кај децата.

Постојат повеќе видови на нарушувања и тоа дезинформации, проблеми при администрирање и негативни надворешни влијанија. Во кој контекст дали треба да очекуваме таквите нарушувања да бидат присутни? Како можеме да ги идентификуваме социјално несоодветните одлуки и кои се причини за ниското ниво на инвестиција во човечкиот капитал? Иако не постојат едноставни средства за тестирање на присуството на таквата неефикасност, постојат голем број на индикатори кои може да се следат.

Споредбата на очекуваните и остварените стапки на повраток обезбедуваат укажување за можните проблеми во информирањето. Во

случај на инвестиции во образованието, оваа споредба може да се направи релативно лесно со поставување на прашање на ученици или родители колку тие мислат дека луѓето со повисоко образование подобро заработуваат на пазарот на. Користењето на мали експерименти може да помогнат да се утврди дали обезбедувањето на информации е доволно за решавање на ваквите проблеми, или пак дали поставувањето на услови за добивање на трансфер се потребни.

Присуство на родовите разлики кај децата во инвестирање во човечкиот капитал е сигнал за проблеми при администрирањето, особено кога стапки на повраток од инвестирањето во човековиот капитал (на пример, образование) не се различни (види Behrman и Deolalikar 1995; Alderman и King 1998). Длабински, квалитативните студии можат да бидат корисни во идентификување на степенот до кој односите на моќ во рамките на семејството генерираат предрасуди против инвестирање во човечкиот капитал на сите или одредени групи на деца, особено помеѓу машките и женските деца.

Идентификувањето на присуство на специфични надворешни фактори кои се поврзани со низок степен на инвестиции во човечкиот капитал кај сиромашните домаќинства е многу сложен потфат. Во некои случаи, постоечките истражувања во земјите може да обезбедат цврсти докази за таквите влијанија и следствено на тоа да се разгледа дали употребата на условените парични трансфери е оправдана. И покрај тоа, креаторите на политиката треба да ги земат во предвид индиректните докази. На пример, набљудување на високата инциденца на криминал во сиромашните населби, особено меѓу децата кои не посетуваат училиште, може да се користи како основа за воведување на програмата за условен паричен трансфер со воспоставен услов - редовно присуство на училишните часови притоа се очекува резултат дека зголемувањето на присуството на училиште во повисоките

класови ќе допринесе кон намалување на криминалот и на краток рок и долгорочно. Секако, ваквите хипотези треба емпириски да бидат тестирани при пилотирање на програмите за УПТ и при спроведување на истите.

Во отсуство на значајни нарушувања кои можат да доведат до недоволно инвестирање во човечкиот капитал кај сиромашните домаќинства, поставувањето на услови е непотребно. Дури може да биде и полошо, условите можат да бидат неефикасни, и можат да доведат до "премногу инвестирање" во човечкиот капитал. Во овој случај може да се каже дека безусловните парични трансфери се посоодветни од условените. Условените парични трансфери можат да станат невозможни за добивање од страна на корисниците, освен ако не се поставени односно не изискуваат одредено позитивно однесување или пак посветеност. Исполнувањето на условите водат кон добивање на награда за позитивното однесување. Таквата перцепција е прифалива и за даночните обврзници и за гласачите но и за корисниците во исто време. Утврдување на важноста на овие фактори обично бара анализа за степенот до кој се фаворизира редистрибуцијата во политичката економија на државата. Недостатокот (или мал износ) на паричните трансфери кои ги таргетираат сиромашните е силен индикатор дека политиката на државата не го поддржува процесот односно редистрибуирањето на средства на сиромашните. Испитувањето на трендот односно политиката на редистрибуција на една земја може да се направи преку анкетите или, индиректно, преку анализи на медиумите (Lindert и Vincensini, 2008).

Одлуката за тоа дали да се спроведуваат условени парични трансфери или безусловни (претпоставувајќи дека политички е изводливо) треба да се темели на проценка на трошоци и

придобивките од воведувањето. Мошне често, факторите кои го оправдуваат користењето на УПТ ќе важат и за некои, но не сите, сиромашни домаќинства со деца кои се потенцијална целна група за условените парични трансфери. Дури и претпоставувајќи дека тоа е изводливо да се идентификуваат точно кој сиромашни домаќинства не доволно инвестираат во човечкиот капитал на своите деца и кои доволно инвестираат, при тоа поставувајќи ги првите како потенцијани корисници на условените парични трансфери а оние кои инвестираат доволно како потенцијални корисници за безусловни парични трансфери и во двата случаеви имаме административни и политички трошоци.

Слика 1. Видови на домаќинства со деца

Сиромашни домаќинства со деца

ГРУПА А Деца кои редовно посетуваат училиште	ГРУПА Б Ниско ниво на посетност на училиште и ниско ниво на инвестирање во човечкиот капитал кај децата	ГРУПА В Многу ниско ниво на посетност на училиште; се вклучуваат во програмата
		ГРУПА Г Многу ниско ниво на посетност на училиште; не се вклучуваат во програмата

Сликата 1 на едноставен начин ја претставува состојбата придобивките за сиромашните семејства со деца од воведувањето на програми за условени парични трансфери. Разликите меѓу четирите групи на сиромашните домаќинства со деца се следните:

- групата А се состои од домаќинства во кои децата веќе одат на училиште, имаат соодветна здравствена грижа и соодветна исхрана но сепак постои недоволно инвестирање во човечкиот капитал на децата. За оваа група, условените парични трансфери практично треба да бидат безусловни бидејќи воспоставувањето на услови е непотребно, посакуваното однесување би било поставено како услов е веќе карактеристика за овој вид на домаќинство.
- групата Б се состои од домаќинства за кои е карактеристично недоволно инвестирање во човечкиот капитал на децата, децата редовно не посетуваат училиште ниту пак одат на редовни здравствени прегледи. За оваа група воведувањето на условените парични трансфери е вистински инструмент.
- Групите В и Г се сочинети од сиромашни домаќинства чиито деца имаат помал човечки капитал. Сепак овие домаќинства донесуваат ефикасни одлуки со оглед на останатите фактори. На пример, квалитетот на училиштата кои им се на располагање или капацитетот за учење на самите деца можат да ја намалат стапката на враќање на децата во училиште. Ова се групи за кои на пример безусловните парични трансфери би биле подобра опција. Групата В се состои од оние домаќинства кои би се вклучиле во програмата за условен паричен трансфер доколку би имале можност. Ним им е подобро со УПТ отколку без никаков паричен трансфер (земајќи во предвид дека вклучувањето во програмата е доброволно, дополнителните парични средства мора да им се од помош), но полошо отколку да бидат вклучени во програма за безусловен паричен трансфер (бидејќи условот бара премногу да се инвестира во градењето на човечки капитал). Од друга страна пак, домаќинствата од групата Г не се вклучуваат во програмата за условени парични трансфери (бидејќи за нив износот на трансферот не е доволно голем за да ги надомести трошоците за исполнување на условите).

Одговорот на прашањето дали програмите за условените парични трансфери се вистински инструмент ќе биде различен од земја до земја. Оценување на опсегот и природата на недоволното инвестирање во човечкиот капитал кај сиромашните домаќинства е од критично значење. Како што е предложено во Слика 1, таквата проценка може да даде квантитативни показатели, но и повеќе квалитативни информации (вклучувајќи проценка на корисниците).

Од досега изнесеното може да се заклучи дека од особена важност е не само изборот за една држава на условени или безусловни трансфери туку и да се идентификува соодветна целна група, услови (степен на принуда) и износот на трансферот.

1.6. Влијанието на условените парични трансфери врз сиромаштијата и социјалното вклучување

Програмите за условени парични трансфери се гледаат во многу позитивна (иницијална капсула за развој) или многу негативна (непотребни, многу штетни, многу лоши и одбивни) конотација.

Врз основа на податоците за спроведување на условените парични трансфери може да се заклучи дека условените парични трансфери се многу ефикасни во намалување на краткорочната сиромаштија и зголемување на користењето на здравствените услуги и посета на образовните институции. Овие аргументи “за” не можат да се минимизираат или да се занемарат поради фактот што претставуваат значаен доказ дека добро дизајнираните програми може да имаат значаен ефект врз критичните социјални индикатори. Во исто време значајно е да се напомене дека треба да постои претпазливост во однос на влијанијата кои ги имаат условените парични трансфери за да истите не се трансформираат во еднострано истакнување на нивните

позитивните резултати. Програмите не се инструменти за сите сиромашни домаќинства ниту пак за сите ситуации во кои можат да се најдат сиромашните. Ова особено се однесува на условите кои треба да се дефинираат за да еден корисник се вклучи во програмата. Критично е прашањето кои видови на услови да се постават особено за земјите кои планираат да ги воведат програмите за условени парични трансфери.

Резултатите од влијанието на програмите за условени парични трансфери врз образованието и здравството се различни. Значајно е да се истакне дека програмите изискуваат сет од комплементарни активности во однос на другите програми за социјална заштита и адаптирање на понудените социјални услуги. Зголемувањето на влијанието на програмите за условени парични трансфери врз образованието и здравството како што веќе е напоменато изискува комбинација од подобри услуги, адаптирање на склопот на условености кои се бараат од корисниците и одлучувачки акции кои ќе ги таргетираат децата во вистинското време во нивниот животен циклус. Одлучувањето кога или кој да се вклучи во програмите за условените парични трансфери е клучно и несомнено треба да се земат во предвид условите во кои живеат поединците кои ќе бидат таргетирани како потенцијални корисници.

Како резултат на заложбите на политичарите и менаџерите на програмите за условените парични трансфери да се инвестира во прибирање на податоци и вклучување на модули за евалуација, постои релевантна евиденција која може да се искористи за надминување на пропустите и посоодветно планирање на условените парични надоместоци за разлика од другите развојни програми.

Генерално, програмите за условени парични трансфери не може да се гледаат како интервенции во здравството или образованието, туку како мултидимензионален извор на комплексни акции за зајакнување на човечките капацитети.

Може да се заклучи дека програмите за условени парични трансфери се многу успешни во иницирање на реформи во системот на социјална заштита преку соодветно таргетирање и замена на неефикасните надоместоци со соодветни кои одговараат на реалноста како и иницирање на политичка воља за зголемување на помошта на најсиромашните.

Податоците покажуваат дека програмите за условени парични трансфери имаат позитивни влијанија особено во иницирање на реформи во системите на здравство и образование. Без реформа на двата системи и заедничка планирана акција програмите сами по себе не можат да го зајакнат човечкиот капитал на децата од сиромашните семејства. Ова особено треба да се има на ум при планирање на програмите и иницирање на реформи во земји каде овие два системи се слаби. Условените парични трансфери може да се сметаат како соодветна политика за намалување на сиромаштијата, но краткорочно. Во исто време, покрај активностите за намалување на сиромаштијата, програмите се и иницијатори за реформа на системот на социјална заштита со што ќе се постигнат долгорочни ефекти на намалување на сиромаштијата кај популацијата.

2. СИРОМАШТИЈА И СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ

2.1. Поим за сиромаштија

Појавата на сиромаштијата има долга историја. Таа датира од самиот почеток на настанувањето на човековото општество.

Причините за појавата и ширењето на сиромаштијата од првото класно општество па до денес се многубројни. Како најопшти би ги изделиле:

- недоволна развиеност на производствените сили;
- карактерот на производствените односи;
- светска економска криза;
- елементарни непогоди; и
- одредени животни состојби (болест, инвалидност, старост и сл.).

Не постојат универзално прифатени дефиниции за сиромаштијата, ниту пак воедначени стандарди за нејзино утврдување и мерење. Повеќето автори се согласуваат дека секоја дефиниција треба да се разбере, барем делумно, во дадениот општествен, културен и историски контекст. Сепак, ваквата состојба го отежнува проучувањето на сиромаштијата и обидите за споредба на сиромаштијата во различни општества (Листер, 2009). Според Статистичката служба на ЕУ - Еуростат, **сиромашни** се оние лица, семејства и групи чии ресурси (материјални, културни и социјални) се на такво ниво што ги исклучува од минимално прифатливиот начин на живот во земјата во која живеат.

Сиромаштијата претставува глобален, масовен, сложен и мултидимензионален проблем кој се исполнува низ различни аспекти (биолошки, психолошки, културни, образовни, вредносни и др). Според Доновска и соработниците (2011) не е доволно да се анализираат само материјалните аспекти на сиромаштијата и на сиромаштијата да се гледа само од аспект на материјалното богатство, туку и како недостаток на способности и можности кои се неопходни човекот да просперира и да се чувствува исполнет. Од овој аспект, сиромаштијата е поврзана и со здравјето, социјалната заштита, образованието, човековите права, слободата итн.

Честа е појавата во различни јазични подрачја за овој поим сиромаштија да се употребуваат различни термини. Во англиското јазично подрачје покрај терминот “poverty” се употребуваат термините “distress”, “want”, “pauper” со слично или исто значење. Кај нас често се употребуваат термините: беда, минимум егзистенција, минимален животен стандард и слично.

P. Spicker (1993) наведува пет групи фактори кои сами по себе не ја дефинираат сиромаштијата, но се тесно поврзани со неа:

1) сериозен недостаток на физички подобности (храна, засолниште, облека);

2) изразени здравствени проблеми (болест, физичка слабост, пократок животен век);

3) недостаток на сигурност (губиток на приходи, опасна работна околина или соседство);

4) изразен недостаток на социјални вредности (ниско образование, стигма заради финансиската зависност, ниски аспирации, семејна нестабилност);

5) изразен недостаток на вредности на прифаќање (слаба или никаква политичка партиципација, дискриминација, непоседување социјално вредни способности и симболи).

Кон овие карактеристики треба да се додаде и поизразеното присуство на семејното насилство токму во посиромашните семејства, што е поткрепено и со бројни истражувања. Имено, во рамките на сиромашното семејство можностите се ограничени, зголемена е депривацијата а недостатокот на ресурси може да генерира екстреман натпревар меѓу членовите на семејството, што често кулминира во насилан акт. Од друга страна, самото отсуство на економски ресурси значи стрес за семејството. Во услови на долготрајна сиромаштија, ниту родителите не можат успешно да ја обавуваат родителската функција на воспитување на децата. И истражувањата покажуваат дека родителите со понизок социо-економски статус делуваат на децата

помалку стимулативно и повеќе ја вреднуваат контролата над децата преку казнување (Bolton G. F., 1987).

Сиромаштијата е негирање на основните човекови права и нејзиното сузбивање треба да биде преокупација за сите општества. Неправдите, маргинализацијата, социјалното отуѓување како и нееднаквоста која сиромаштијата особено екстремната сиромаштија ги предизвикува, мора да бидат сузбиени, а економскиот напредок, социјалната правда и мирот мора да продолжат да се зацврстуваат. Екстремната сиромаштија денес погодува повеќе од 1,2 милијарди луѓе низ целиот свет. Борбата против сиромаштијата денес претставува еден од најгорчливите светски проблеми на денешницата. Овој проблем иако е најизразен во земјите од третиот свет, во Азија, Латинска Америка и Африка, се уште е присутен и во економски развиените делови од светот како САД и Европската унија.

Како една од димензиите на сиромаштијата се наведуваат и структуралните нееднаквости на општеството базирани на полот, религијата, етницитетот и расата.

Сиромаштијата има различни манифестации, вклучувајќи недостатокот на приходи и производни ресурси за обезбедување одржливи средства за живот, неисхранетост, нарушено здравје, ограниченост или непостоење на пристап до образование и други основни услуги, зголемена чувствителност и смртност од болести, бездомништво и несоодветно домување, небезбедна околина како и социјална дискриминација и исклученост.

Бројните истражувања покажуваат дека децата кои растат во сиромаштија постигнуваат полоши резултати на училиште, имаат помала веројатност да продолжат со високо образование, поголема

веројатност да бидат невработени и да заработуваат помалку во текот на нивниот живот, за разлика од оние деца кои не искусиле сиромаштија. Сиромаштијата е проблем и на меѓународно ниво и национално ниво. Тоа е проблем во кој не се работи само за недостаток за средства за егзистенција, туку и за широк спектар форми на лишување и исклученост. Постојат многу дебати и несогласувања и помеѓу научниците и креаторите на политиката за тоа како да се дефинира и мери сиромаштијата, без да се дојде до една точна, научна договорена дефиниција.

Сиромаштијата по својата природа е најоспоруван концепт. Сепак научниците, креаторите на политики, дури и политичарите се согласуваат околу една работа – дека сиромаштијата е проблем. Каква и да е дефиницијата или описот на сиромаштијата, каква и да е состојбата кон која авторите на дефинициите и описите сакаат да ни го насочат вниманието, основната порака е дека сиромаштијата не е само состојба туку е и неприфатлива состојба.

2.2. Видови на сиромаштија

2.2.1. Релативна, апсолутна и субјективна сиромаштија

Во литературата постојат различни класификации на сиромаштијата во кои се користат различни критериуми. Најчесто користена е поделбата на сиромаштијата на: апсолутна, релативна и субјективна.

Апсолутна сиромаштија (беда) е состојба на луѓето во која им недостасуваат средства за задоволување на нивните основни животни потреби поради што е загрозен нивниот опстанок и биолошката репродукција. Може да се идентификува во глобален контекст, а значи депривација од ресурси која го загрозува животот на луѓето (Wormer

V. K., 1997). Апсолутната сиромаштија подразбира утврдување на релативно фиксно ниво на приходи (линија на сиромаштија) кои би важело за сите луѓе од сите општества, под кое ниво лицето не може да функционира затоа што не може да ги задоволи минималните потреби за опстанок (одржување на здравјето и физичката способност). Апсолутната сиромаштија се мери преку пресметка на минималните трошоци за храна, домување, облека и транспорт. Според оваа дефиниција на сиромаштијата, сиромашни се сите оние чиј приход не ги покрива овие основни животни потреби.

Апсолутните дефиниции имплицираат идентификација на основниот стандард на живот во различни историски периоди и на различни места. Со помош на оваа дефиниција: може да се утврди обемот на лица кои живеат под или над базичното ниво (кое се идентификува како линија на сиромаштија), можат да се проценуваат трендовите во врска со учеството на сиромашната популација низ временска рамка, проценка дали стандардите на живот кај поедини групи од населението се подобриле со текот на времето, како и истакнување на континуираниот огромен јаз во состојбата со сиромаштијата во различни земји (Cochrane A., 1993).

Релативна сиромаштија е состојба на луѓето во која им недостасуваат минимум услови за заштита на здравјето, за домување, исхрана и школување, што значи дека релативната сиромаштија не се врзува само за можноста за биолошка репродукција, туку и за пошироките услови за задоволување на човековите потреби во современото општество и можностите за партиципација во него. Релативната сиромаштија се дефинира во контекст на општеството во кое живее индивидуата, односно во релативни наместо апсолутни термини. Ваквата дефиниција на минимум прифатливиот стандард на живот во една земја очекувано се менува со текот на времето

(Cochrane A., 1993). Со други зборови, “релативната сиромаштија се определува преку општиот стандард на живот во конкретното општество и преку она што во конкретната култура се смета за сиромашен живот” (Wormer V. K., 1997). Индивидуите или домаќинствата во релативна сиромаштија можеби се во можност да ги обезбедат основните потреби како храна, облека, домување, но не можат да одржат стандард на живот споредлив со останатите членови на општеството (Guerrero, 2005).

Релативната сиромаштија е дефинирана како недостаток од ресурси на определени поединци, семејства и групи да практикуваат определен режим на исхрана, да учествуваат во определени општествени активности и да имаат објекти и животни услови кои се вообичаени за општествата на кои тие им припаѓаат. Преку оваа дефиниција може да се види дијаметралната спротивност при определувањето на двата основни типа на сиромаштија при што едната се определува преку границата на преживување и е прифатена во општествата со низок приход и релативно неразвиени општества, додека релативната сиромаштија е карактеристична за државите со релативно висок животен стандард. Поради големите разлики во определувањето на концептот на сиромаштијата многу често поимот на релативна сиромаштија се заменува со социјално повлекување или социјално отуѓување. Апсолутните дефиниции за сиромаштијата мора да вклучуваат релативни проценки и мислења за да бидат применети во одредено општество, а релативните дефиниции бараат одредена апсолутна суштина за да се разликуваат од пошироките нееднаквости. Доколку сакаме да ја задржиме сиромаштијата како основа за анализа, мерење и политичко делување, мора да ги избегнеме недостатоците на двете дефиниции, или да се сосредоточиме на нивните предности.

Субјективна сиромаштија. Подразбира индивидуално (субјективно) чувство за сопствената сиромаштија на некој поединец или група. Субјективна сиромаштија чувствуваат и богатите (на пример во ситуации кога од различни причини мораат да го ограничат својот раскошен живот). Затоа субјективната сиромаштија се смета за релативна категорија на сиромаштијата (Milosavljevic, 2000).

Воедно се прави разлика и помеѓу примарна и секундарна сиромаштија. *Примарната сиромаштија* се однесува на оние кои немаат пристап до средства за да ги задоволат своите основни потреби, додека *секундарната сиромаштија* се однесува на оние кои ги имаат средствата, но не се способни да ги користат за да се издигнат над нивото на основни средства за живот.

2.2.2. Стара и нова сиромаштија

Повторното откритие на сиромаштијата отвори некои стари дилеми околу причините за сиромаштијата (дали е сиромаштијата култура или економска состојба), но и расправи околу тоа колку сиромаштвото од 1960-тите се разликува од сиромаштвото на 19-тиот век. Најчесто се истакнувало дека сиромаштвото од почетокот на векот било сиромаштија на мнозинството, додека сиромаштијата од 1960-тите било сиромаштво на депривилегирани малцински групи невклучени во економскиот прогрес. Потоа се истакнува додека сиромаштвото од почетокот на векот било акутно и циклично, сиромаштвото од шеесеттите години е хронично и структурално. Друга разлика е дека сиромашните во првите децении од 20 век живееле со генерации во сиромаштија во потполно различна култура од онаа на средната класа, додека разликите во аспирациите и начинот на живот меѓу сиромашните и средните класи во 1960-тите години се значително помали. Всушност се истакнува дека сиромаштвото од

почетокот на векот се манифестирало како “различност на вредности” и “различност на субкултури” (Sucić Z., 2001).

Во седумдесеттите и осумдесеттите години се почесто за зборува за “ново” сиромаштво, кое не само квантитативно, туку и квалитативно се разликува од “старото” сиромаштво. Новото сиромаштво подразбира квалитативни промени во статусот, социјалните односи и очекувања, а не само нови облици на материјална нееднаквост и депривација. Новата сиромаштија вклучува битни промени во составот на економските маргинални групи, кристализација на расни и етнички поделби меѓу нив, ограничување на животните шанси и пораст на нивната социјална и политичка изолација (Lawson R., 1994).

Појавата на новата сиромаштија во бројни расправи се доведува во врска со неколку клучни процеси (Room, 1990):

- Пораст на број на лица кои се зависни од социјална помош и живеат од минимален социјален надоместок;
- Во услови на масовна невработеност, осигурувањето од невработеност е недоволно и тешко се ефектуира;
- Невработеноста, несигурноста на работните места и сиромаштијата зафаќаат се поголем дел од населението и тоа не само од работничката туку и од средната класа;
- Се намалува куповната моќ на населението кое е вработено поради ниските примања, така што и оние кои се вработени се се повеќе задолжени;
- Се намалува куповната моќ на социјалните бенефиции;
- Слабење на традиционалните социјални и семејни структури, појава на еднородителски семејства кои се особено ранливи во услови на невработеност;

- Ширење на бездомништвото, како најочевидна форма на новата сиромаштија;

Во Р. Македонија најголем дел од корисниците на социјална помош се невработените (89%). Порастот на бројот на корисници на социјална помош кои се соочуваат со сиромаштија особено се забележува во помалите градови, предградијата и руралните подрачја. Притоа се забележува дека етничкиот менталитет, културните вредности и ставови влијаат врз користењето на социјалната помош, што се отсликува и преку големиот процент на корисници на социјална помош што се од Ромско, Албанско и Турско потекло (Лакинска Д., Донеvsка М., 2003).

Терминот “нова сиромаштија” се користи во барем неколку од следните значења:

1) Првото користење на овој термин било поврзано со “постматеријалистичките” потреби или новите потреби, карактеристични за оние општества кои успеале да ги решат проблемите на обезбедување на материјалните аспекти на животот и кои чувствуваат “обврска” да ги задоволат и потребите за општествените односи на тие културни или психолошки потреби.

2) Вториот пристап ја посматра “новата” сиромаштија како последица на новите тенденции кои се предизвикани од научно-техолошката револуција и кризата на индустриското општество.

3) Во литературата може да се сретне и третиот пристап кој новата сиромаштија тесно ја поврзува со новите облици на социјална патологија, кој поретко се користи за разлика од претходните две концепции. Според овој пристап, модерната социјална држава развила методи на борба против традиционалните облици на сиромаштија, па е успешна во елиминирање или ублажување на оние социјални проблеми кои се поврзани со тие облици. Меѓутоа, економскиот развој

резултира и со развој на социјална комплексност која носи нови облици на социјална патологија (криминалитет, зависности од дрога, психички болести), кои не произлегуваат од недостатокот на материјална благосостојба, но сепак создаваат нови форми на сиромаштија (Sucur Z., 2001).

Можеме да заклучиме дека новата сиромаштија се разликува од старата по тоа што новите сиромашни главно не се гладни, ниту живеат од денес за утре како бездомници (како што бил случај во 19 век или денес во земјите од третиот свет). Споредено со 1960-тите години, новите сиромашни се повеќе изложени на бирократските форми на социјална помош, кои го доведуваат во прашање достоинството и нивниот граѓански статус. Новата сиромаштија не е на прв поглед видлива. Многу семејства зафатени со новата сиромаштија, можат да изгледаат сосема вообичаено, како да немаат проблеми. Новата сиромаштија ги означува пред сè оние ситуации во кои семејствата или домаќинствата не се во состојба да го одржат дотогашното ниво на животен стандард. Всушност, поединците или домаќинствата преминуваат од релативно сигурен живот во неизвесност, со која дотогаш не се сретнале. Дури иако новата сиромаштија не имплицира екстремни животни ситуации, таа ја доведува во прашање социјалната рамнотежа и воспоставените односи меѓу општествените групи.

2.3. Мерење на сиромаштија

Иако првите национални извештаи за сиромаштијата во земјите членки беа изготвувани по заедничка методологија, сепак квалитетот на добиените податоци од компаративен аспект, беше доста неизедначен. Причината за тоа лежеше во различните национални искуства во истражувањето на сиромаштијата. Најголем број на земји

започнаа со истражувањата за сиромаштијата во доцните 60-ти години.

Бројот на луѓето кои живеат во сиромаштија според одредената линија на сиромаштија, варира од една земја членка до друга. Статистиките од доцните 80-те години покажуваат дека тој број е доста голем во Португалија потоа во Грција, следен во Ирска и Грција. Франција и Англија бележеа исто така високи стапки, додека Данска и Холандија покажуваа најниски стапки како и Белгија, Луксембург и Германија.

Бројките за релативната сиромаштија покажуваат нееднаквост во заработувачката, но не кажуваат ништо за распространетоста на бездомништвото или нееднаквоста во пристапот до социјалните сервиси или бенефиции во натура.

При истражувањата за сиромаштијата како подеднакво недоверливи се покажаа и проценките за бројот на корисници на социјална помош како средство за пресметување на нивоата на сиромаштија. Причината за тоа лежеше во фактот дека критериумите за стекнување на право за социјална помош во многу се разликуваат од земја до земја како што впрочем се разликува и висината на исплата на социјалната помош.

Со цел да се заобиколат проблемите со некомпаративноста, Комисијата се обидуваше да оформи заедничка дефиниција за сиромаштијата, земајќи ја предвид Европската Базична Линија за живеење (ЕБЛ), или капацитетот кој е потребен да се задоволат основните потреби, во смисла на проход или други средства. Исто така беа направени и обиди да се соберат податоци користејќи ги следните индикатори: што е за самата популација минимум приход;

што самите индивидуи сметаат дека е апсолутен минимум за нив самите, степенот на сиромаштија во смисла на актуелна потрошувачка и учество во социјалниот живот, број на луѓе кои живеат под и на самата проценета линија на сиромаштија и сл .

Поефективни мерки за борба против сиромаштијата и социјалната исклученост како и оформување на механизам за собирање на податоци прет- ставува неопходен императив за да им овозможи на земјите членки да навлезат во вистинските димензии на проблемот. Но сепак она што се наметнува како примарна заложба на земјите членки е развивањето на национални политики и акции за борба против овие состојби.

2.4. Причини за сиромаштијата

Проблемот на сиромаштијата е објаснуван во повеќе правци. *Структуралното гледиште* ја истакнува важноста на социјалните сили и околности во одредувањето на животните патишта и шанси на индивидуите. Тука спаѓаат: 1) класното објаснување – сиромаштијата е резултат на маргинализација на група луѓе кои се исклучуваат од производните процеси поради што се ограничуваат нивните животни избори. 2) административното објаснување – сиромаштијата се препишува на грешките и на неефикасноста на државните служби. 3) нееднаквоста – сиромаштијата е продукт на нееднаквоста во општествената структура што имплицира демантирање на сите можности, пр, расна и полова нееднаквост. 4) патолошките објаснувања сиромаштијата ја препишуваат на карактерот и поведението на сиромашните луѓе. Тука се вклучени: а) индивидуалистичко објаснување – сиромашните се навикнати да бидат неадекватни, да прават лоши избори во животот, а со тоа и самите да си го креираат својот животен стил. б) фамилијарното објаснување – верување дека сиромаштијата владее со едно семејство и таквото

однесување се одржува со генерации. в) супкултурно објаснување – културата на сиромашните ги учи сиромашните да бидат поинакви и да се адаптираат на сиромаштијата заедно со елеминирање на секаква амбициозност и верба.

Според *индивидуалното гледиште* сите луѓето се самите креатори на сопствената среќа или несреќа. Сите индивидуи прават избор во врска со сопствените патишта кои сакаат да ги следат и социалните односи кои сакаат да ги реалции кои сакат да ги одржуваат и стилот на живеење. Според овој контекст за да функционира општеството индивидуите треба да ја превземат одговорноста за нивните животи и социјални релации.

2.5. Сиромаштијата и човековите права

Последиците од екстремната сиромаштија се чувствуваат насекаде низ светот. Се до неодамна на сиромаштијата се гледало како недостаток на финансиски средства и според тоа единствено логично решение на проблемот бил економскиот развој. Комплексноста на сиромаштијата долго време не била препознаена и никој не ја споменувал можноста дека сиромаштијата може да е резултат и на други фактори и следствено на тоа нејзината редукција да бара и други решенија покрај економскиот развој.

Еден од најновите пристапи кон сиромаштијата што ја признава нејзината комплексност и мултидимензионалност, е пристапот на човековите права. Овој пристап, кој се развива паралелно со развојот на човековите права нуди јасна законска рамка која што има потенцијал да ги “зајакне” сиромашните и на тој начин да придонесе за намалување на сиромаштијата. Според овој пристап сиромаштијата е пред се кршење на основните човекови права. Понатаму,

сиромаштијата вклучува повеќе димензии меѓу кои најзначајни се: слабото здравје и неисхранетоста, неписменоста, невработноста и политичката маргинализација. Во рамките на овие димензии се негираат човекови права како: правото на квалитетна исхрана, правото на здравствена заштита, правото на образование, правото на пристапна работа и секако политичките права и слободи. Во последно време пристапот на човековите права, како една од димензиите на сиромаштијата ги наведува и структуралните нееднаквости на општеството базирани на полот, возраст, религијата, етничката припадност и расата. Сите овие се важни фактори кои што влијаат врз сиромаштијата и начинот на кој што таа е доживеана од различните групи на луѓе.

2.5.1. Жената и сиромаштијата

Статусот на жените секако со себе носи многу недостатоци во споредба со оној на мажите во различни области на општествениот живот, вклучувајќи ги и можностите за вработување, сопственоста, приходите и така натаму. За поголемиот дел од жените општествените и економските придобивки на жените се утврдуваат пред се од позицијата на нивното семејство, а особено на главата на семејството.

Феминистите и женските групи константно докажуваат дека жените ја искусуваат сиромаштијата многу посилно од мажите бидејќи половата нееднаквост во политичката, социјалната, економската и културната сфера на животот е сеуште многу изразена и тоа во корист на мажите. Отсекогаш имало очигледни историски докази дека жените се предмет на дискриминација во домот, работата, кредитната политика и имотното наследство. Многу економски политички институции се дискриминаторски насочени кон жените, како резултат на традицијата и обичаите. Поголемиот ризик на сиромаштија кај

жените се должи на нееднаквиот статус на жените на пазарот на трудот, пониските плати и помалите шанси за напредување во кариерата.

Половата дискриминација со која што жените се соочуваат при нивниот пристап до здравствената заштита, образованието, пазарот на работна сила и недоволната застапеност во политичката сфера се главните фактори што ја помагаат феминизацијата на сиромаштијата. Поголемите одговорности на жените во однос на грижата за децата и за возрасните кои не можат да се грижат за себе ги изложуваат на уште поголем ризик од сиромаштија. Зависноста на жените од мажите создава идеолошка рамка која може да ги зголеми шансите за сиромаштија кај жените.

2.6. Сиромаштијата и невработеноста во Република Македонија

Според податоците на Државниот завод за статистика, во 2011 година процентот на сиромашни лица во Република Македонија изнесува 30.4%.

Анализирано по профили, најранливи групи се повеќечлените домаќинства имајќи го предвид фактот дека 48.5% од сиромашните живеат во домаќинства со 5 и повеќе членови.

Стапката на сиромаштија кај невработените е 40.7%, односно 46.0% од сите сиромашни се невработени лица.

Образованието на главата на домаќинството, исто така, влијае на бројот на сиромашни лица. Имено, 54.6% од сиромашните лица живеат во домаќинства во кои носителот на домаќинството нема или има завршено најмного основно образование.

Според податоците на Државниот завод за статистика, во периодот октомври - декември 2010 година, едно четиричлено домаќинство беше во можност со една просечна нето-плата да ја наполни месечната потрошувачка кошница за исхрана и пијалаци.

Просечната нето-плата по работник за октомври 2010 година изнесуваше 20 584 денари, при што трошоците за исхрана и пијалаци беа пониски од просечната нето-плата за 8 479 денари, односно за 41.2%.

Просечната нето-плата по работник за ноември 2010 година изнесуваше 20 633 денари. Со вкупните трошоци за исхрана и пијалаци од 12 212 денари, за задоволување на останатите потреби остануваа 8 421 денари, односно 40.8%.

Просечната нето-плата по работник за декември 2010 година изнесуваше 21 454 денари. Вкупните трошоци за исхрана и пијалаци изнесуваа 12 342 денари и беа пониски од просечната нето-плата за 9 112 денари, односно за 42.5%.

Почнувајќи од 2011 година, Државниот завод за статистика престана да ја пресметува потрошувачката кошничка според досегашните критериуми со цел да ги следи препораките на ЕУ во насока на хармонизирање на нашиот статистички систем со оној на земјите од ЕУ. За таа цел, Државниот завод за статистика во 2010 година за првпат ја спроведе Анкетата за приходи и услови за живеење, која во целост е хармонизирана според препораките на Еуростат. Оваа Анкета, меѓу другото, ќе биде и извор за пресметка на меѓународно споредливи податоци за животниот стандард во Република Македонија.

Во декември 2010 година можноста за купување на производите е поголема или помала во зависност од производот.

Државниот завод за статистика, по спроведувањето на Анкетата за приходи и услови за живеење, која е во согласност со препораките на Европската унија, ги пресмета Лаекен индикаторите за сиромаштијата. Извор на пресметките на сиромаштијата се приходите, а прагот на сиромаштијата е дефиниран на 60% од медијалниот еквивалентен приход.

Според податоците, во 2011 година, стапката на сиромашни лица во Република Македонија изнесуваше 27.1%. Анализирани по типови на домаќинства, стапката на сиромаштија на домаќинствата составени од двајца возрасни со две издржувани деца е 23.8%. Според најфреквентниот статус на економска активност, стапката на сиромашни невработени лица изнесува 48.7%, додека стапката на сиромашни вработени лица е 10.0%.

Според податоците на Државниот завод за статистика, во IV тримесечје од 2013 година активното население во Република Македонија брои 960 704 лица од кои вработени се 685 479, а 275 225 лица се невработени. Стапката на активност во овој период е 57.3, стапката на вработеност 40.9, додека стапката на невработеност е 28.6.¹

3. СОЦИЈАЛНА ИСКЛУЧЕНОСТ

3.1. Поим за социјална исклученост и вклученост

Иако поимот **социјална исклученост** многу често се користи, повеќето автори се согласни дека тој поим е магловит, нејасен,

¹ www.stat.gov.mk

преоптеретен со повеќе различни значења, што резултира во потешкотии околу неговото дефинирање.

Во една од британските дефиниции под *социјална исклученост* се подразбира: состојба која се јавува кога поединци или цели подрачја се соочуваат со комбинација од поврзани проблеми од типот на невработеност, неадекватна облека, низок приход, лоши услови за домување, живот во средина со висока стапка на криминал, лошо здравје и распад на семејството.²

Произлегува дека социјалната исклученост може но не мора да се случи кога постои комбинација од наведените околности. Соочувањето со наведените околности не значи секогаш постоење на социјална исклученост. Основна карактеристика на оваа дефиниција е дескриптивноста, отвореноста и оперативноста. Дескриптивна е за целите на разбирливост, отворена во смисла на можност за додавање на други типови исклученост на листата, а оперативна затоа што директно укажува на проблемите со кои треба да се носи социјалната политика. Оваа дефиниција не укажува на заедничките причинители на општествената исклученост ниту на процесите кои делуваат како можна скриена причина во позадина на разгледуваните феномени (Sporer, 2004).

Може да се заклучи дека социјалната исклученост е широк поим кој може да има повеќе значења. Поради таа ширина тешко е да се даде прецизна дефиниција. Дефинициите кои ги наведуваат околностите кои можат да доведат до исклученост не можат да бидат потполни, туку имаат одредена доза на арбитрарност и зависат од идејните и теоретските гледишта на авторот. Според Шпорер (2004) во едноставен и директен контекст социјалната исклученост означува

² www.socialexclusion.gov.uk

"индивидуи, групи, заедници или географски подрачја кои се исклучени од партиципација или целосно учество во општествените институции и пошироката општествена заедница".

Од претходно наведеното можат да се воочат две основни димензии на концептот социјална исклученост (Tomic, 2007):

1) концептот е мултидимензионален (во смисла на мултидимензионалност на депривацијата: невработеност, лишеност од заработка, имот, образование, државјанство, лични контакти и углед итн);

2) концептот подразбира фокусирање на односите, процесите и институциите кои лежат во депривацијата (исклученоста) и кои ја предизвикуваат.

Во последните 10 години социјалната исклученост станува една од најпопуларните теми во општествените науки. Некои дури и сметаат дека социјалната исклученост е главен општествен проблем на современото општество кој ги потиснува старите пристапи, особено сиромаштијата и маргинализацијата.

Зачестеното користење на поимот социјална исклученост не резултираше со негова задоволителна јасност, што значи дека тој не е добро теоретски втемелен, ниту емпириски потврден. Многу идеи поврзани за исклученоста се формулирани во служба на јазикот на политиката. Оттука, социјалната исклученост треба да се сфати како чадор-концепт, а не како поим кој може прецизно да се операционализира.

Некои земји имаат сопствени службени дефиниции на социјалната исклученост. На пример, Велика Британија основаше посебен меѓуресорски Оддел за социјална исклученост, а Франција е

единствена по тоа што во 1998 година го донесе Законот против исклученост (UNDP, 2006).

Што се однесува до **социјалната вклученост** тој поим обично се дефинира како афирмативна активност за промена на условите кои довеле до социјална исклученост, но неговото потесно одредување значително се разликува од една до друга организација. Центарот за економска и социјална исклученост на Велика Британија го дефинира социјалното вклучување како "...процес со помош на кој се настојува да се обезбеди секој, независно од своето искуство и околности, да може да го реализира целосниот потенцијал во животот. За да се постигне вклученоста, приходот и вработеноста се важни, но не се доволни. Општеството кое настојува да ги вклучи сите граѓани се карактеризира со обиди да ја намали нееднаквоста и постигне рамнотежа меѓу индивидуалните права и должности за поголема социјална кохезија".

Социјалната вклученост е всушност начин за ублажување и отстранување на социјалната исклученост која е сразмерно трајна, повеќеструко условена и повеќедимензионална лишеност на поединецот и семејството. Тоа подразбира повеќе аспекти. Прво, исклучените да не учествуваат во распределбата на општествените добра што се дефинира како комбинација на *институционални* (можности за образование, пристап до здравствени и социјални услуги), *културни* (обликување на идентитетот, конзумирање на културни производи), *социоекономски* (вработеност, куповна моќ) и *меѓучовечки односи и ресурси* (размена на емоции). Второ, опишаното неучество не е привремено, туку има обележја на трајна состојба, односно излезот од неповолната ситуација не е лесно остварлив и достапен. И трето, неучеството во распределбата на општествените добра *не е нужно* последица од личните недостатоци на исклучените

лица, нивната мрзеливост, незаинтересираност, неспособност и др. Исклученоста најчесто е предизвикана од структурални фактори, или поточно од институционализирани нееднаквости (на пример, нееднакви образовни можности) (Bejakovic, 2009).

3.2. Социјалната исклученост и сиромаштијата

Според Пит Алкок во средината на 80-тите години на минатиот век, актуализирани се еден широк опсег од нови и широки аспекта на лишеноста за кои тие тврделе дека ќе имаат се поголема важност во модерното општество. Овие аспекти вклучувале активности кои традиционално не биле поврзани ниту со искусувањето, ниту со дефинирањето на сиромаштијата, но кои во модерното (или постмодерно) општество се повеќе ќе се поврзуваат со сиромашниот начин на живот.

Еден од овие аспекти било слободното време. Со намалувањето на работното време, кое и покрај тоа што е различно распоредено, сега е реалност за сите, она што го луѓето го прават во слободното време може да биде многу важен извор на нееднаквост и сиромаштија. Индустијата поврзана со слободното време и активностите во него, како што е индустијата поврзана со спортот, културата или забавата е многу важна карактеристика на модерното општество, па така, токму ваквиот тип индустија забележува најголем пораст во последните дваесет години во Британија. Сепак, пристапот до начините за исполнување на слободното време е предмет на широк опсег на разлики и лишувања.

Ограничувањето на пристапот до се посложените информатички и комуникациски мрежи може исто така да биде

значаен извор на лишеност во модерното британско општество. Телевизијата, телефоните, факсовите, а сега и електронската пошта, се повеќе доминираат во животот на одредени лица. Телевизијата доминира со културиот живот и слободното време, па така, за оние кои немаат пристап до телевизија, а особено до она што е најмодерно во денешно време, дигиталната телевизија со многу канали, ексклузијата од културата (на пример, во училишниот двор) може да биде многу страшна. Телефоните, а во поново време и мобилните телефони, за многу луѓе се најважна форма на комуникација, па и во овој случај ексклузијата може да биде извор на лишеност. Во дваесет и првиот век, користењето на интернетот доминира со културните и трговските врски, поради тоа што луѓето се повеќе се дружат и купуваат на интернет, но не и оние кои немаат пристап до интернет (Alkok, P.2008).

Според Пит Алкок освен слободното време и комуникацијата, друга област која забележа значаен раст во последните неколку години се финансиските услуги, како банкарството, инвестирањето, кредитите, осигурувањето итн. Особено, развојот на чековите, кредитните и дебитните картички доведоа до промена на процесот на купување и продавање. За оние кои немаат пристап до овие елементи, ваквата финансиска ексклузија може да биде многу важен момент. Топоровски (1986) открил дека во 1985 година, само 69% од нолнолетните лица имале тековни банкарски сметки, а кај оние кои припаѓале на општествената класа Е (најниската), таа стапка изнесувала 41%. Во поновите истражувања, Кемпсон и Вајли (1999) откриле дека 1,5 милиони домаќинства во Обединетото Кралство не располагаа со основните финансиски продукти, како тековна сметка и осигурување на домаќинството, а 4,4 милиони домаќинства биле на маргините на обезбедувањето на финансиските услуги. Меѓутоа, негативните страни на кредитите исто така довеле до сиромаштија,

или пак ја засилиле. Кога луѓето не можат повеќе да ги отплаќаат кредитите, тогаш тие стануваат долг, а проблемите поврзани со ваквите долгови стануваат се пораширени во модерното британско општество.

Друга форма на неповолната ситуација која повеќе се однесува на сиромашните луѓе е заканата, па дури и стравот од можноста да се биде жртва на криминал. Можноста за отуѓување или оштетување на материјалниот посед, или она што е уште пострашно, можноста да се биде жртва на физички или вооружен напад претставува сериозна пречка во обезбедувањето на квалитетен живот, а во исто време заканата дека ваквите настани може да се повторат, создава чувство на несигурност кое може да го почувствуваат само оние кои имале искуство со таков проблем. Згора на тоа, сето ова може да има големи последици врз најранливите општествени групи, како повозрасните лица, жените, малите деца и членовите на некои етнички малцинства кои во некои одредени соседства, во одреден дел од денот (или ноќе) се плашат да ги напуштат своите домови од страв да не бидат жртви на некое криминално дело. Во практика, луѓето претеруваат во однос на ваквиот страв, но сепак, последиците од таквите криминални дела се уште ги исклучуваат луѓето од формите на општествена размена, кои пак, другите луѓе, а во некоја мера и самото општество, ги сфаќаат здраво за готово.

Намалувањето на обемот на општествениот капитал може да се поврзе со зголемувањето на нивото на социјална ексклузија, каде учеството во политичките процеси е еден од најзначајните елементи. По спроведувањето на истражувањето, Патнам бил поканет од многу влади, вклучувајќи ја и британската, преку советување да им помогне во справувањето со последиците од ваквото намалување на општествениот капитал и во создавањето на политички и стратешки

иницијативи со цел да се надмине или ублажи ваквата состојба. Ваквата широка загриженост за социјалната ексклузија се претвора во значајна карактеристика на политичката и стратегиската дебата за димензиите на сиромаштијата и лишеноста во модерното општество и на мерките кои треба да се усвојат за да се надмине ваквата состојба.

Книгата, *Исклучување на сиромашните*, внела некои од овие димензии и во британската дебата, така, Вилијамс (1986) во својот дел од книгата се фокусира на овој поширок аспект на лишеноста, како што е ексклузијата. Тој истакнал дека поимот за лишеноста како форма на социјалната ексклузија всушност потекнува од идеите и концептите кои, пак, доаѓаат од истражувањата за сиромаштијата и лишеноста кои се вршеле на европскиот континент, а особено во Франција. Исто така, поимот бил преземен и разработен од истражувачите и лицата одговорни за донесување на одлуки во Европската Унија уште пред ова прашање да стане актуелно и во Обединетото Кралство. Така, поимот за лишеност бил разработен од страна на истражувачите кои имале свој придонес во книгата издадена од страна на Рум (1995), која вклучува трудови од Погам, француски научник во областа на социјалните науки. Така ова прашање често се поврзува со развојот на идејата за социјалната ексклузија како продлабочување на проблемот со сиромаштијата во модерното општество (Погам, 1991).

Она што одговорните лица на Европската Унија сакале да го постигнат во однос на справувањето со проблемите со социјалната ексклузија било да ја прошират дебатата и истражувањата за сиромаштијата и лишеноста надвор од границите на околностите и искуствата на сиромашните луѓе со цел во неа да се вклучат и другите општествени агенции и поединците во општеството. Тие сакале да покажат дека социјалната ексклузија не е *состојба*, туку *процес* во кој

сме вклучени сите. Така, за разлика од сиромаштијата и лишеноста, социјалната ексклузија го насочува вниманието кон она што другите *ни го прават нам.*

Во средината на 90-тите години, Џ. П. Трикарт, висок службеник во одделот на Комисијата кој е задолжен за социјални прашања, го тврдел следново:

Денеска, концептот на социјалната ексклузија пораширен од оној на сиромаштијата, кој е постатичен и во најголема мера се појавува во форма на монетарна сиромаштија... Социјалната ексклузија не претставува само недоволен приход, таа опфаќа аспекта и надвор од учеството на пазарот на трудот... Општо земено, со нагласувањето на прекинувањето на општествените врски, концентот на социјалната ексклузија е нешто повеќе од социјалната нееднаквост и оттука со себе носи ризик од создавање на општество со две нивоа или од протерување во статус на зависник од социјална помош (Робине и друга, 1994, стр. 12).

Листер (2004) во својата книга посветена на сиромаштијата ја разгледува концептуалната основа на социјалната ексклузија и нејзината врска со сиромаштијата. Таа ги истражува историските и меѓународните корени на терминот и истакнува дека, како и сиромаштијата, и социјалната ексклузија е многу оспоруван концепт со различни димензии и различни последици врз политиката. Ова подетално било разгледано од страна на Левитас (1998) во книга која била посветена на оваа тема, во која таа ги истакнува спротивните политички последици на различните дискурси за социјалната инклузија и ексклузија, што подробно ќе биде разгледано во седумнаесеттото поглавје. Така, како и сиромаштијата, и социјалната ексклузија е повеќедимензионална општествена појава.

3.2. Димензии на социјалната ексклузија

Зголемувањето на интересот на научниците за социјалната ексклузија во Обединетото Кралство е прикажано преку основањето во 1997 година на истражувачки центар финансиран од државни средства (Центарот за анализа на социјалната ексклузија - ЦАСЕ) при Лондонската школа за економија. Во почетните изданија на ЦАСЕ, Аткинсон и Хилс (1998) се обиделе да дефинираат што подразбирале истражувачите во овој Центар под поимот на социјалната ексклузија, преку нагласување на трите одлики кои го карактеризирале поширокиот општествен контекст во кој се појавува и одржува социјалната ексклузија:

- *Релативност* - социјалната ексклузија е појава на општествените врски, не на околностите на поединецот.
- *Индивидуална акција* - социјалната ексклузија е резултат на постапките на оние кои ги исклучуваат другите;
- *Динамика* - социјалната ексклузија е резултат на искуството со текот на времето и може да се пренесува низ генерациите.

Во поново време, истражувачите ги проширија и развија своите дискусии во однос на концептот, и тоа во контекстот на големиот број емпириски истражувања на искуството и димензиите на социјалната ексклузија кои се спроведуваат во Центарот (Хилс и други, 2002). Така, Буркхарт и други (2002) ја развиле првичната дефиниција тврдејќи дека доколку поединците не учествуваат во клучните активности во општеството, тие се исклучени од него. Тие идентификувале четири области на такви активности:

- *Потрошувачка* - набавка на добра и услуги;
- *Производство* - учество во економски или општествено вредни активности;

- *Политички ангажман* - вклучување во процесот на донесување на локални или државни одлуки;
- *Општествена интеракција* - со семејството, пријателите и заедниците.

Истражувачите дошле до созанија дека голем број луѓе се соочуваат со одреден степен на ексклузија во периодот кој бил земен предвид при истражувањето, но многу мал дел од нив имале искуство со висок степен на ексклузија во период од неколку години. Велан и други (2002) со помош на ПИДЕЗ спровеле слична анализа во неколку европски земји. И тие заклучиле дека повеќекратната лишеноост и постојаната сиромаштија не дејствуваат меѓусебно на начин на кој доаѓа до создавање на расцеп помеѓу едно малцинство составено од луѓе исклучени од општествените процеси и мнозинство кое се наоѓа во поволна положба.

Овие резултати имаат пошироки аналитички и политички последици поради тоа што со нив се доведува во прашање секое мислење дека социјалната ексклузија може да се поврзе со едно поопшто распаѓање на општествените структури, а особено со создавањето на еден вид *поткласа* за која се дискутираше во второто поглавје. Социјалната ексклузија не се поврзува со постојано одделување од општеството кое што би засегало една особена група поединци, на што ќе се навратиме понатаму со цел подетално да го разгледаме ова прашање. Туку, како што објаснивме претходно, социјалната ексклузија располага со широк дијапазон на димензии, кои на различни луѓе влијаат во различни временски периоди и на различен начин.

Една друга група независни научници во Институтот за нова политика (ИНП) имале до некаде сличен пристап на овој. И тие развиле неколку показатели за сиромаштијата и социјалната ексклузија

кои покриваат широк опсег различни димензии. Тие дошле до бројка од педесет димензии и имале различни димензии за децата, младите полнолетни лица, повозрасните, вклучувајќи елементи како след- ниве: смртност кај малите деца, проблеми во однос на користење на дрога и несоодветно домување (Палмер и други, 2003). Една од идеите кои стојат зад оваа иницијатива на ИНП била да се изврши проценка на наредокот на борбата или процесот на намалување на овие показатели на годишно ниво, а оваа иницијатива од 1998 година се спроведува со поддршка на фондацијата „Џозеф Раунтри“. Секоја година се изработува еден краток преглед на целосниот напредок во борбата против овие показатели, кои се оценуваат како „подобрен, ист, влошен“ (во извештајот од 2004 година, кој е достапен само на веб-страницата на ИНП). Иако според овој извештај имало одредено подобрување, тој исто така покажува дека има влошување во некои области од социјалната ексклузија (на пример, проблемите поврзани со користењето на дрога). Од 2002 година, ИНП составува и одделни извештаи за сиромаштијата и социјалната ексклузија во Шкотска, притоа користејќи слична листа составена од четириесет показатели (Палмер и други, 2004).

Социјалната ексклузија е нешто повеќе од сиромаштијата поврзана со приходот. Социјалната ексклузија се случува кога луѓето или местата се погодени од серија проблеми, како невработеноста, дискриминацијата, недоволните вештини, ниските приходи, несоодветното домување, високиот степен на криминал, болезливоста и распаѓањето на семејствата. Кога ваквите проблеми ќе се измешаат меѓу себе, доаѓа до создавање на магичен круг. Социјалната ексклузија може да се појави како резултат на проблемите со кои поединецот се соочува во текот на својот живот. Но, исто така, ваквата ситуација може да започне од самото раѓање. Раѓањето во сиромаштија или во семејство каде родителите имаат ниско образование има многу големо

влијание врз можностите во натамошниот живот. (*Што претставува социјалната ексклузија?*, веб-страницата на ЕСЕ).

3.3. Извори на социјалната исклученост

Може да се говори за четири основни извори на социјалната исклученост (Tomic, 2007):

Првиот извор на социјална исклученост се темели на нееднаквоста која постои во општеството, а може да биде заснована на расни, национални или етнички карактеристики. Различно погодува различни групи, при што за некои е карактеристична поголема исклученост во споредба со други. Имигрантите, лицата со поинаков изглед, верски убедувања или националност понекогаш имаат потешкотии при интеграцијата во општествениот и институционалниот живот. Овие лица се погодени со бројни предрасуди и нееднаков третман, па оттука често стануваат социјално исклучени.

Вториот извор на исклученост на поединци и групи лежи во фактот што тие најчесто живеат во средини кои се послабо развиени, без видливи перспективи и географски оскудни. Сиромаштијата, исто како и богатството, тежнее кон географска концентрација. Депривилегираните подрачја создаваат вештачки бариери кои на нивните жители им ги смалуваат можностите да учествуваат во поширокото општество, да разменуваат идеи и да се социјализираат во пошироката заедница. Депривилегираните подрачја се карактеризираат со: стигматизација, слаба расположливост со услуги, непостоење или неадекватност на јавниот превоз, слаба дистрибутивна инфраструктура, отсуство на стопански активности, висока стапка на невработеност, ниска образовна структура, ниски приходи, раширено примање социјална помош, раширеност на семејни проблеми и

насилство, домување во субвенционирани социјални станови, како и доминација на повремената и привремената вработеност наместо постојаната. Како резултат на делување на таквата општествена и културна атмосфера во која се социјализираат децата, настанува т.н. *култура на сиромаштија* (Oscar, 1996).

Како *трет извор* на социјалната исклученост може да се наведат животните околности како што се инвалидноста, болеста, самохраното родителство или фазите од животот во кои се наоѓа поединецот. Имено, во некои фази од животот на поединецот тој станува поранлив и поизложен на можностите за социјална исклученост. Меѓу нив најризични групи се младите лица, самохраните родители, болните/хендикепираните и пензионерите. За припадниците на овие групи е поверојатно дека ќе бидат изложени на сиромаштија и социјална исклученост.

Четвртиот извор на социјална исклученост лежи во динамиката на општествените промени. Историски гледано, секоја револуција и промени на национално ниво, како и промените во начинот на производствок, распределба, размена и потрошувачка носат цела низа на општествени проблеми како зголемена диференцијација, па последователно и зголемена социјална исклученост. На ваков начин, и лицата кои претходно не биле исклучени стануваат исклучено бидејќи повеќе не одговараат на потребите на стопанството базирано на знаења.

3.4. Обележја на социјалната исклученост

Социјалната исклученост се однесува на неучество во општеството при што се нагласува повеќедимензионалната, повеќеслојна и динамична природа на проблемот. Дефинициите на

концептот се различни, но сепак можат да се издвојат следните заеднички обележја (Bejatovic, 2009):

а) Недостаток на учество. Протагонистите се разликуваат од аспект на тоа кои аспекти на општеството се важни и на кои од нив се темели одговорноста за неучество. Поголемиот дел од нив се согласуваат дека исклученоста е прашање на степен во кој се јавува, бидејќи поединците можат да учествуваат во помала или поголема мерка во општествениот живот, во зависност од тоа за какво општество се работи.

б) Повеќедимензионалност. Социјалната исклученост ја опфаќа приходната сиромаштија, но сепак е поширок поим во рамките на кој се јавуваат и други видови на независна положба кои можат но не мораат да бидат поврзани со ниски приходи (на пример, ниско ниво на самопочит).

в) Динамичност. Со појавата на динамичката анализа и барањата на носителите на политички одлуки да се истражуваат причините на социјалната исклученост, го поттикнуваат интересот за процесите кои доведуваат до исклученоста, со што се овозможува и враќање кон полноправно учество во општеството.

г) Повеќеслојност. Иако поединци се соочуваат со социјална исклученост, причинителите кои погодуваат на нејзината појава можат да се лоцираат на повеќе нивоа: индивидуална (лична, поединечна), на ниво на домаќинства, на ниво на заедница и на ниво на институции.

За социјалната исклученост клучни се релативноста (за одредување на исклученоста важни се активностите на останатите во општеството), делувањето (луѓето се исклучени поради активностите

на останатите во општеството) и динамичниот карактер (луѓето се исклучени затоа што имаат мали шанси за во иднина).

3.5. Причинители на социјалната исклученост

Постојат бројни причинители на социјалната исклученост. Причините за социјалната исклученост најчесто се поврзуваат со недоволната вработливост, ниското образовно ниво, ограничените можности за вработување и ниски, односно застарени знаења и способности. Најчеста последица од ваквата состојба е долгорочната невработеност и зависноста од системот на социјална помош. Со зголемен ризик од социјална исклученост особено се соочуваат лицата со посебни потреби (инвалидитет), бездомниците, старите лица, жените жртви на семејно насилство, малцинските групи, бивши затвореници, лечени зависници од дроги, бегалци и прогонувани лица.

Без оглед на различните пристапи, исклученоста најчесто се сфаќа како магичен круг кој има три составни делови:

- Исклученост од пазарот на труд поради невработеност и/или ниска вработливост (маргинализација на пазарот на труд);
- Сиромаштија;
- Социјална изолација.

Овие различни составни делови на социјалната исклученост влијаат една врз друга создавајќи спирала на несигурност која завршува со постојани и повеќеструко ускратувачки можности. Ускратувањето обично започнува со губење работа, а губењето работи води кон значително влошување на животниот стандард, односно кон ризикот од сиромаштија. Животот во сиромаштија создава дополнителни потешкотии при барањето работа и придонесува кон

појавата на долготрајна невработеност (повеќе од една година). Во исто време, невработеноста и сиромаштијата го отежнуваат учеството во општествените активности. Ако периодот на невработеност, а со тоа и на сиромаштија се одолжи, се зголемува веројатноста за конфликти во семејните и брачните односи, а се зголемува и опасноста од распад на брачната и семејната заедница.

Недостатокот на средства ги влошува не само семејните, туку и врските со пријателите, соседите, роднините, со оглед на тоа што *социјалната размена* е нужна за одржување на социјалните односи.

Може да се заклучи дека трите клучни димензии на исклученоста (депривираноста): невработеноста, сиромаштијата и изолацијата се генерираат и репродуцираат меѓу себе, а со тоа и социјалната исклученост.

3.6. Типологија на социјалната исклученост

За идентификување на групите во општеството кои се повеќе изложени на социјална исклученост како и за откривање на типовите на исклученост, корисно е во анализата да се користи следната матрица:

Типологија на социјалната исклученост

		Учество во општествените институции	
		Високо	Ниско
Учество во заедницата	Високо	1. целосна исклученост	3. исклученост од општествените институции
	Ниско	2. исклученост од заедницата	4. целосна исклученост

Извор: Tomic, 2007

Користејќи два ентитета – заедницата и општеството и разликувајќи притоа високо и ниско ниво на партиципација, можат да се идентификуваат четири типови на општествена исклученост/вклученост. Заедницата ја одликуваат повеќе лични и интимни односи меѓу луѓето, засновани на фактот дека поголемиот дел од луѓето се познаваат и наоѓаат во меѓусебна општествена интеракција. Од друга страна, во општеството поголемиот дел од луѓето не се познаваат доволно, но соработуваат кога станува збор за задоволување на некои заеднички интереси или потреби.

Првиот тип е *потполната исклученост*, најповолната состојба за секој поединет. Потоа следи вториот тип – *исклученост од заедницата*, за кој е карактеристично високо учество во општествените институции, но ниско ниво на партиципација на ниво на заедницата. Третиот тип на социјална исклученост, *исклученоста од општествените институции* означува обратна ситуација. И на крајот, најнепожелниот тип на исклученост е *потполната исклученост* која се јавува како неучество и во животот на заедницата и во животот на општествените институции.

Лицата и групите кои припаѓаат на првиот тип се учесници во сите сфери на општествено-институционалниот живот и животот на заедницата. Некои лица и групи кои се вработени, или се исклучени од процесот на образование, но не се вклучени во животот на групата или заедницата, како што се странците или имигрантите, трпат од исклученоста од вториот тип. Поради нивните културни разлики, непознавања на јазикот и други причини како вера, изглед и сл, заедницата потешко ги прифаќа овие поединци и групи. Третиот тип на исклученост преовладува во депривилегираните подрашја (гетоа) и во селата, каде чувството на припадност кон некоја група е посилено од преовладувачките општествени вредности. Последниот тип на

потполна исклученост ги опфаќа луѓето кои не учествуваат ниту во животот на заедницата, ниту во општествените институции. Типичен пример за овој вид исклученост се бездомниците (Tomic, 2007).

3.7. Индикатори на социјална исклученост

Во 60-тите години во Велика Британија Таунзенд бил прв во неговата работа за сиромаштијата и бил зачетник на методот на индикатори на социјална исклученост за дефинирање на сиромаштијата. Со неговото истражување на сиромаштијата во Јорк се открил одека постои многу пониско ниво на сиромаштија отколку во претходните истражувања и се потврдило гледиштето дека реформите во социјалната држава, врз база на препораките на Бевериџ, заедно со растечкото богатство значело дека никој во Велика Британија повеќе не е сиромашен.

Таунзенд всушност бил прв кој тврдел дека социјална исклученост е релативна. Тој верувал дека релативната исклученост, изразена како ексклузија од секојдневниот начин на живот не е само предмет на произволна проценка, туку може и објективно да се одреди измери.

Според тоа потребно би било да се направи листа на клучни индикатори на животниот стандард при што секој недостиг ќе претставува показател на социјална исклученост.

Такво испитување³ било направено во 1979 година и се базирало на 60 индикатори изразени како прашања “да\не”кои биле поставувани на повеќе од 2000 домаќинства, а околу 40 од тие

³ *Poverty in the United Kingdom: a survey of household resources and standards of living*, Harmondsworth: Penguin Books, 1979

прашања биле тесно поврзани со приходот на семејствата. Според добиените резултати Таунзенд направил “показател на социјална исклученост” врз база на 12 индикатори како што биле: немање на фрижидер, немање на одмор во последните дванаесет месеци, недостиг на приготвен појадок најголем дел од деновите во неделата, при што сите се поврзувале со недостигот на приход. Од сите показатели биле пресметани резултатите на социјална исклученост за различни домаќинства и биле споредени со приходите на домаќинствата. Тие приходи биле претставени како сооднос со одобрување на помош, бидејќи Таунзенд сакал да ја спореди социјална исклученост со нивото на помош во придонеси.

Како што тврдел Таунзенд тука има објективен начин на утврдување на релативната линија на сиромаштија и е околу 140% од овластувањето за додаток и со тоа се потврдува неговото тврдење дека оние кои се веднаш над нивото на додаток сеуште ќе бидат сиромашни во едно богато општество како што е Велика Британија. Па во теоријата тоа претставува потпора за воведување на лесно решение на проблемот, а тоа е зголемување на нивото на помош за 40%. Во испитувањето Британија на работ на сиромаштија се користела листа на индикатори кои биле изразени како прашања. Испитувачите ги прашувале испитаниците дали секој потенцијален индикатор е потребен за да се избегне социјална исклученост. Тие ги прашувале испитаниците дали недостигаат сите индикатори или пак недостигаат како резултат на недостиг на средства за да го купат.

Според тоа била направена листа на индикатори која е подолга од листата на Таунзенд која послужила како показател кој ќе биде применуван пред учесниците во испитувањето. Со тој показател потоа биле избегнати проблемите на експертското одредување на индикатори и разликите во вкусот на испитаниците во изборот да

живеат без одредени нешта. Како и во испитувањето на Таунсенд, новите податоци покажуваат разлика меѓу крајните четири групи и вторите осум групи, па во овој случај разликата е околу 135% од нивото за помош. Според тоа се доаѓа до заклучокот дека и со користењето на пософистициран приод врз база на договорени дефиниции за потреба и недостиг повторно се потврдува постоењето на линија на сиромаштија која ги дели оние кои се неспособни да одржат одреден животен стандард за разлика од остатокот од општеството.

Испитувањето на сиромаштијата и социјалната ексклузија (ИССЕ) како што било нарекувано од 1999 година, не било исто како претходните истражувања. Испитувањето на сиромаштијата и социјалната ексклузија (ИССЕ) создале слична листа на предмети кои за испитаниците биле неопходни, со 35 предмети од кои 50% од испитаниците сметале дека се неопходни за прифатлив животен стандард во Велика Британија на крајот од дваесеттиот век. Подетална анализа за оние кои им недостигаат одредени предмети и поради кои не можат да си дозволат била изведена и биле направени статистички тестови за да се одреди дали за одредена група на сиромашни луѓе може да се идентификува на овај начин. Испитувачите утврдиле дека луѓето може да се класифицираат како сиромашни доколку имаат две или повеќе социјално одредени неопходности, а тие самите не можат да си ги дозволат иако тие идентификувале и други групи над ова ниво кои биле “ранливи на сиромаштија” или неодамна “излегле од сиромаштија”

Критиките околу индикаторот за социјална исклученост остануваат. Тука се критиките на Пјашо за истражувањата на Таунсенд, потоа Мек Кеј кој користел статистичка анализа на испитувањето на сиромаштијата и социјалната ексклузија (ИССЕ) и тврдел дека договорот за неопходности не е јасно утврден од

претходните автори и дека одредувањето на оние на кои им недостигаат две или повеќе неопходности како сиромашни е проблематично, бидејќи во просек тие домаќинства можеле да си дозволат по осум нешта кои не се неопходни. Со тоа повторно се поставува прашањето за избор наспроти потреба во потрошувачките шеми како и за разликувањето на примарната и секундарната сиромаштија на Раунтри. Со тоа се тврди дека неизбежно е да има теоретски и методолошки потешкотии во доаѓањето до еден механизам за научно дефинирање на сиромаштијата (Rauntru, 2000).

3.8. Социјалната исклученост и сродните концепти

Поимот социјална исклученост има француско потекло. Самиот израз „исклучени“ (franc. les exclus) го вовел Рене Леноар, кој во 1970-тите години бил државен секретар за социјални прашања во француската влада. Тој во 1974 година ја објавил книгата под наслов „Исклучен, секој десетти Французин“ (exclus, un Francias sur dix), во која поимот социјално исклучени не е јасно дефиниран, но се чини дека се однесува на лицата кои не се опфатени со традиционалниот систем на социјална заштита (Шукур, 2008).

Шукур (2008) истакнува дека под влијание на Франција, терминот социјална исклученост го прифаќаат институциите на Европската унија (ЕУ), кои одиграле важна улога во неговиот развој и ширење. ЕУ го отвори патот за влез на концептот на социјална исклученост во меѓународниот простор и институционално го вовеле овој поим во политичкиот и истражувачкиот речник, наметнувајќи го на земјите со различни јазични и културни традиции (Сарацено, 2001). Европската комисија првпат го спомнува терминот исклученост во еден свој документ од 1988 година, пред крајот на т.н. *Втора програма за борба против сиромаштијата* (Commins, 1995). Веќе наредната

година, Советот на министри усвојува Резолуција за „Борба против социјалната исклученост“. За време на спроведувањето на Третата програма за борба против сиромаштијата (1989-1994), терминот социјална исклученост е прифатен како дистинктивен концепт, различен од поимот сиромаштија.

Многу автори се согласуваат дека концептот на социјална исклученост е магловит, нејасен и повеќезначаен. Некои тврдат дека терминот исклученост е термилошки нов и се поклопува со класичните поимања за: сиромаштија, маргиналност и дискриминација. следствено на тоа се поставува прашањето: дали социјалната исклученост е нов концепт или, пак е само нов термин за сиромаштијата?

Постојат значајни проблеми околу разграничување на сиромаштијата и социјалната исклученост. Дали сиромаштијата е потесен или поширок поим од исклученоста? Данскиот социолог Петер Абрамсон (1995) смета дека исклученоста е само поинаков израз за сиромаштијата („старо вино во нови шишиња“). Тој вели дека многу политичари и влади во развиените земји не сакаат да го користат терминот сиромаштија на крајот од 20 и почетокот на 21 век, бидејќи сиромаштијата претставува знак за неуспешност на нивната власт и моделот на социјална држава што го поддржуваат.

Едни ги прифаќаат поимите сиромаштија и социјална исклученост како синоними, други исклученоста ја подредуваат на сиромаштијата, додека трети, пак, сиромаштијата ја дефинираат како облик на исклученост. Сепак, поголемиот дел автори не ги поистоветуваат сиромаштијата и исклученоста. Додека сиромаштијата главно се сведува на материјална димензија, или „недостиг на ресурси“, исклученоста подразбира многу, многу повеќе од недостиг на пари

(таа по својата природа е плуродимензионален концепт). Луѓето можат да бидат исклучени од различни подрачја на општествениот живот: вработување, образование, домување, социјални врски, почит, итн. Целта на борбата против сиромаштијата е распределба на ресурси, додека исклученоста настојува да обезбеди повеќе од распределба на добра, да обезбеди социјална интеграција и учество (Шукур, 2008).

Придонесот на концептот на социјална исклученост се состои во тоа што тој ги зацврсти оние пристапи кои настојуваа да докажат дека проблемите на општествената партиципација не можат да се сведат само на недостиг на материјални ресурси. Потребно е да се истражат и други причинители на неучеството, или нецелосното учество во општествениот живот, како што се: дискриминацијата, хроничната болест, географската локација, културниот идентитет, и сл. Материјалните ресурси и натаму остануваат клучен фактор на неучеството, но тие не се единствени причинители. Пристапот на социјалната исклученост битно не ја измени насоката на анализа, туку, пред сè, изменет е акцентот на анализата (Хилс, 2002; Аткинсонс, 2002). Овој концепт, за разлика од поимот сиромаштија ги нагласува во поголема мера некои аспекти на социјалната нееднаквост, како што се: повеќедимензионалноста, социјалната партиципација, нематеријалните аспекти на животниот стандард и сл.

Според мислењето на Сандерс и Цуоми (2002), концептот на исклученост води кон политика што го поткопува потпирањето врз сопствените сили бидејќи смета дека она што им се случува на другите не е нивна вина и на тој начин се оправдуваат барањата за поголема редистрибуција. Некои автори го гледаат проблемот и во дуалноста (статитичноста) на концептот на социјална исклученост (исклучени наспроти вклучени), со што не им се дозволува на луѓето можност да изберат делување надвор од општествената „матица” (mainstream) или,

пак, истовремено да бидат и исклучени и вклучени. Дуалниот концепт не ги зема предвид разбирањата за алтернативните поткултури или контракултури, во кои луѓето можат да го пронајдат своето место и да развијат сопствени сфаќања за светот и своето место во него.

Во поголемиот дел од дискусиите, елиминирањето на исклученоста се смета за „добра работа“, бидејќи многумина сметаат дека исклученоста треба да се сфати како нешто лошо. Социјалната исклученост претставува пандан на збирот на позитивни улоги и карактеристики на „вклучениот“ поединец (продуктивниот и одговорниот граѓанин кој заработува средства за семејството и кој плаќа даноци). Очигледно дека ваквите пристапи кон исклученоста поаѓаат од сликата на општеството во која, било какво оддалечување од моралниот поредок, кој ги поврзува групите преку заедничките обврски и права, се перципира како општествено зло. Општеството е морална заедница со мрежи за заедничка поддршка, во која „социјалните жртви“ го губат допирот со овие мрежи, а задачата на социјалната политика е да ги реинтегрира во споменатите мрежи. Како што тврди и Портер (2000), вклученоста во главните текови на општеството, за некои жени може да значи крајно негативно искуство на експлоатација, дискриминација и понижување. Можно е некои групи да сакаат да останат „(полу)оддалечени“ од општеството, така што насилното прекинување на нивната „исклученост“ би било неправедно и репресивно. Поединечни автори со право ја истакнуваат потребата на некои групи кои не се стремат кон вклучување, да имаат сопствен (географски) простор. Политиката на вклучување може да имплицира потреба за менување на општествената „матича“, а не само очекување дека маргиналните групи мора да се приспособат кон неа (Шукур, З., 2008).

3.9. Политиката на социјално вклучување на ЕУ

Во 1989 година поимот социјална исклученост станува составен дел на преамбулата на Европската социјална повелба – темелниот документ на Советот на Европа за социјални права. Повелбата е дополнета и изменета во 1996 година, кога е воведено ново право – право на заштита од сиромаштија и социјална исклученост. Во деведесеттите години на 20 век, социјалната политика на ЕУ довела до обликување на заедничка стратегија во борбата против социјалната исклученост на Европскиот совет во Лисабон во 2000 година (т.н. модел на отворена координација).

Петте елементи на моделот на отворена координација се:

1) *Заеднички цели во областа на сиромаштијата и социјалното вклучување* договорени на самитот на Советот на ЕУ во Ница во 2000 година, ревидирани на заседанието во 2002 година. Овие цели ја дефинираат политиката во чии рамки земјите шленки се обврзуваат да *преземаат чекори за одлучен напор кон искоренување на сиромаштијата* до 2010 година.

2) *Национални акциски планови против сиромаштијата и социјалната исклученост*, како главни канали преку кои државите – членки го прецизираат својот одговор на заеднички договорените цели. Овие планови се изработуваат по договорена структура за двогодишен период.

3) *Заеднички меморандуми за социјално вклучување* познати како *Joint Inclusion memoranda (JIMs)* кои му претходеа на процесот на изработка на националните акциски планови, а ја отсликуваа состојбата и политичките приоритети поврзани со сиромаштијата и социјалната исклученост во новите земји-членки пред нивното

полноправно членство. Овој процес останува на сила за сите земји кои се придружуваат на ЕУ.

4) *Заеднички извештај за социјално вклучување*, односно одговор на различните тела на ЕУ на националните акциски планови. Од 2005 година се подготвува заеднички извештај за социјалната заштита и социјалното вклучување кое се обновува еднаш годишно.

5) *Показатели за социјалната вклученост во ЕУ*. Со белгиското претседавање со ЕУ во втората половина на 2001 година се поттикна процесот на изработка на показатели на сиромаштијата и социјалната исклученост. Тие се познати како лаекенски показатели бидејќи се иницијално одобрени на самитот на Европскиот совет во Лаекен во 2001 година. Договорено е показателите да опфатат три нивоа: 1) 10 примарни показатели на финансиската сиромаштија и материјалната депривација, вработеноста, здравјето и образованието; 2) секундарни показатели, кои се комплементарни на првите, но подетално ги разработуваат; 3) показатели кои земјите сами одлучуваат да ги додадат во своите национални акциски планови, а кои им помагаат во реинтерпретација на примарните и секундарните показатели и/или ја нагласуваат специфичноста на некои подрачја.

Првите два елементи на моделот на отворена координација се основа за повлекување средства од структурните и кохезиските фондови на Европската унија, додека третиот, четвртиот и петтиот елемент се осмислени како показатели на националните специфичности и за нив не се предвидени позначајни средства од ЕУ фондовите (UNDP, 2006).

3.10. Социјалната исклученост на младите лица

Како посебно ранлива група на социјално исклучени се сметаат оние кои не се вклучени на пазарот на трудот, образованието или обуките и се на возраст од 15 до 19 години.

Според Новковска Б. (2008) младите лица може да го доживеат социјалното исклучување на различни начини заради влијанието на различни фактори. Главни причини за социјалното исклучување на младите лица може да бидат: невработеноста, недостатокот на социјална заштита, нелегалната експлоатација (работа на црно), ограничениот пристап до образовни, здравствени, културни услуги. Одредени групи на млади лица имаат висок ризик од социјално исклучување заради одредена дискриминација на пазарот на трудот, или во општеството во целина, заради: родот, етничката припадност, религиозната припадност, сексуалната ориентација, физичката или менталната неспособност, или возраста. Други фактори кои придонесуваат за социјалната исклученост се: ниското образование, недостатокот од обуки, лошиот квалитет на домувањето, бездомништвото, лошата здравствена состојба и др.

Според проценките на Еуростат, на ниво на Европската унија околу 10% од младите лица, на возраст од 16 до 18 години не се вклучени во образованието, обуките или пазарот на трудот и тие не добиваат социјални бенефиции. На тој начин, тие не учествуваат во општеството и ефективно стануваат социјално исклучени.

Факторите што предизвикуваат ризик од социјално исклучување, или придонесуваат за социјална исклученост на младите лица на долг рок, може да се поврзат со:

- *Приходот*

Сиромаштијата е една од главните причини која оневозможува индивидуите целосно да партиципираат во општеството и го лимитира квалитетот на нивното живеење. Во семејствата во кои родителите се ниско платени, или вкупните семејни приходи се многу ниски, ефектите ги чувствуваат сите членови, а последиците за децата се долгорочни. Децата кои се родени и живеат во сиромаштија имаат висок ризик да бидат социјално исклучени во поголем дел од нивниот живот.

- *Вработеноста*

Младите лица кои се без образование или имаат ниски квалификации најчесто се невработени. Но, вработеноста при такви перформанси, исто така, не ветува помал ризик или излез од социјалното исклучување. Лицата со ниски квалификации најчесто се вработени на слабо платени работни места во неформалниот сектор, со многучасовно работно време и во лоши работни услови.

- *Социјалната заштита*

Во сè поголем број земји, проблемите со високата невработеност се решаваат со активни политики на пазарот на трудот. Ова значи редуцирање на дел од мерките за социјална заштита, затоа што системот на социјални бенефиции се поврзува со активното барање на вработување, или активното учество во обуки. На тој начин, младите лица кои се неактивни и кои не се вклучени во никакви обуки, стануваат поранливи на социјалното исклучување.

- *Домувањето*

Од аспект на домувањето, лошиот квалитет на живеење и бездомништвото се препознатливи белези на социјално исклучување. Областите кои се карактеризираат со лоши услови за живеење најчесто

ги водат младите лица кои живеат во нив кон социјално исклучување со карактеристики на висок криминал и неповолни услови за социјализација (вклучувајќи ги и образовните институции).

• *Големината и структурата на семејството*

Младите лица кои се надвор од образованието и се невработени, финансиски се зависни и затоа долг период остануваат да живеат со родителите. Дури и да се вработат заради ниските квалификации и слабата заработувачка, тие остануваат во домот на родителите. Ваквите состојби придонесуваат за подолготрајно социјално исклучување за целото семејство.

• *Образованието и обуките*

Образованието и нивото на писменост се важни фактори за определување на индивидуалното учество на пазарот на трудот и вклученоста во општеството. Во Европската унија, просечното ниво на образование постојано расте, со повисоко учество на младите лица кои завршуваат повисоко ниво на образование и учествуваат во некои форми на континуирано образование и обуки. Но, стапките на младите лица кои го напуштиле образованието и не се вклучени во ниту една форма на обуки се сè уште високи во некои земји.

Загрижувачки е и односот кон лицата со посебни потреби во однос на едукацијата. Голем дел од овие лица остануваат со многу ниско образовно ниво, а со самото тоа и со ризик за долгорочно социјално исклучување.

• *Дискриминацијата*

Некои лица може да бидат невработени или слабо платени вработени, со недоволен пристап до здравствените и образовните услуги, социјалните бенефиции и со самото тоа да имаат намалено учество во општеството, а причината да е дискриминацијата.

Дискриминацијата заради пол, возраст, етничка припадност, ментална или физичка неспособност, религиозна припадност и друго е форма на социјално исклучување. Младите лица многу често страдаат истовремено од повеќестрана дискриминација. За овие лица е многу потешко да се овозможи социјална вклученост, затоа што не е доволно само да им се обезбеди вработување или обуки, туку треба да се работи и на промена на причините за нивната дискриминација (Новковска, Б., 2008).

3.11. Социјалната нерамноправност како причина за социјална исклученост

Социјална нерамноправност е состојба во која социјално-дефинирани категории лица според карактеристики од типот на пол, род, возраст, класа, етницитет и др. се различно позиционирани во општеството од аспект на пристап до пазарот на труд, изворите на приход, образованието и здравствениот систем, формите на политичко претставување и партиципација и сл.

3.11.1. Класна нерамноправност

Класната нерамноправност е последица е распределбата на луѓето во различни социјални класи во рамките на социјалната стратификација. Според Карл Маркс, социјалната класа се определува единствено преку позицијата на поединецот во економскиот систем: или си работник или си сопственик на средствата за производство. Критичката социологија ја адаптира марксовата теорија на современото општество и предлага модел составен од 3 широки социјални класи: 1) *богати или елитна класа*; 2) *средна работничка класа*, составена од работници со бели и сини крагни (white-collar and blue-collar workers); и 3) *сиромашни или подкласа*. Иако фокусот во

оваа класификација е на економската позиција на индивидуата во општеството, не се занемаруват и факторите какви што се животниот стил или образованието. Имено, се смета дека постои *реципрочна врска* меѓу економските и другите фактори. Со други зборови, приходот на семејството ќе го диктира обемот и видот на образование на децата, додека образованието ќе биде клучен елемент во одредувањето на идните приходи на децата (Curran, Renzetti, 1996: 97).

Според Макс Вебер, социјалната класа е мултидимензионален поим. Таа има неколку елементи: 1) *приход* - средствата што се заработуваат од процесот на работа; 2) *богатство* - вредноста на личниот посед (имот, акции, хартии од вредност); 3) *престиж* - ниво на социјално почитување или положба во општеството врз основа на занимањето со кое бави индивидуата (вообичаено поголем престиж имаат оние индивидуи кои се бават со занимања за кои е потребно повисоко ниво на специјализирано образование и обука, кои се корисни за општеството, од кои повеќе се заработува); и 4) *моќ* - можност за остварување на личните цели и покрај спротивставувањето на другите (во секое општество постои *елита на моќни луѓе* кои можат не само да ги остварат своите цели туку и да ги спречат другите во реализација на нивните цели и интереси преку оневозможување на пристап до ресурсите) (Guerrero, 2005: 32).

Од особена важност за утврдувањето на припадноста на одредена класа е *богатството* кое не треба да се поистоветува со приходите. Богатството е многу понерамноправно распределено од приходите. Богатството го овозможува пристапот до животните можности и е многу постабилен елемент на семејниот живот од приходите, занимањето или образованието, кој се пренесува од генерација на генерација (Conley, 1999). Според Melvin и Shapiro (1995) “Богатството е важен индикатор за пристапот до животните можности

за индивидуата и семејството. Богатството е посебен облик на пари кој не се користи за купување млеко, обувки и други секојдневни потреби. Тоа се користи за создавање можности, за обезбедување на посакуваниот статус и стандард на живот, за пренесување на класниот статус на своите деца”.

3.11.2. Образовна нерамноправност

Образовната нерамноправност се однесува на разликите во постигнатиот степен на писменост и образование на општествените групи. Настанува како последица на нерамноправните образовни можности за сите граѓани како и нееднаквиот пристап до образовните институции.

Бидејќи образованието и обуката влијаат врз индивидуалната добросостојба на поединецот во смисла на унапредување на неговиот потенцијал за заработка и партиципација во културниот и социјалниот живот во општеството, се смета дека државата треба да биде инволвирана во утврдување на структурата и содржините на образованието за да се обезбеди бенефициите од образованието да бидат рамноправно распределени до сите, а наставните планови да бидат соодветни на возраста на индивидуата. Со други зборови државата преку образовната политика треба да обезбеди еднаквост на пристапот до можностите за образование и обука за сите граѓани. Практиката сепак покажува дека образовните искуства варираат значително и се разликуваат од една до друга социјална група, а пристапот до образованието и индикаторите на образовен успех високо корелираат со социо-економската положба на поединецот. Наместо да претставува движечка ослободителна сила, многу автори сметаат дека со образованието се зајакнуваат социјалните поделби и

репродуцираат класните, расните и родовите разлики (Борнарова, 2009).

Во практиката често се случува некои образовни институции отворено да го *оневозможуваат пристапот* за одредени групи население. На пример, училиштата кои бараат од родителите плаќање на школарина експлицитно дискриминираат во полза на побогатите. Училиштата во кои се образуваат само припадници на еден пол очигледно го дискриминираат другиот исклучен пол. Во многу земји отворената расна дискриминација во пристапот до образовните установи веќе претставува табу. Сепак, формите на сегрегација во образовниот систем по различни основи говорат дека таа сеуште постои. Религиозните поделби во образованието пак се поттикнувачи на формите на етничка дискриминација.

Нешто потешко е да се анализира прашањето кое се однесува на влијанието на *културните предрасуди* во системот врз образование, пред се поради тоа што образованието е активност која по дефиниција вклучува користење на културни форми и социјализација на децата во одредена култура. Клучното прашање кое овде се поставува е секако јазикот на кој се изведува наставата. Секое дете кое се едуцира на јазик кој е различен од оној кој се користи во неговиот дом се соочува со одредена образовна подреденост во однос на останатите ученици. Заради тоа во некои земји се прифаќа билингвизмот преку кој секое дете би се едуцирало на повеќе од еден јазик.

На крајот, образовниот систем дискриминира и преку *“скриениот наставен план”* (hidden curriculum). Имено, се работи за многуте суптилни начини на кои училиштата преку наставните планови вкоренуваат одредени вредности кај учениците: преку начинот на организација на наставата; преку опциите за предметите

кои се нудат; преку системите за рангирање кои постојат во секојдневниот училишен живот; преку кодовите за облекување на учениците и т.н. Оттука, скриениот наставен план социјализира, но во исто време и дискриминира (Hill, 1996).

3.11.3. Материјална нерамноправност

Покрај потребите од храна, облека и засолниште, постојат и голем број други потреби кои ја прават материјалната состојба достојна или недостојна за живот, како на пример, квалитетни санитарни услови, здравствена заштита, образование, можности за одмор и рекреација и слично.

За проценка на материјалната добросостојба во едно општество, односно за нејзина споредба во различни општества се користат повеќе индикатори. Најчесто применуваниот е *економскиот индикатор* - бруто домашниот производ (БДП), односно паричната вредност на сите добра и услуги произведени во една земја во текот на годината. Бидејќи земјите со поголемо население имаат поголема економска активност од помалите земји, за проценка на просперитетот на граѓаните се користи индикаторот БДП по глава на жител (per capita) кој се добива кога БДП на земјата ќе се подели со бројот на население во таа земја. Притоа БДП се изразува во евра, долари или некоја друга валута заради споредба меѓу различни земји. БДП овозможува споредба на состојбите меѓу многу големи и многу мали земји (Mazur, 2007: 124).

Во меѓународните споредби најчесто се користи класификацијата на Светската банка која како главен критериум за класификација на економиите го зема бруто националниот приход по глава на жител (gross national income GNI per capita). Според овој

критериум, светските економии се делат на неколку категории: 1) земји со ниски приходи: 1.025\$ или помалку; 2) земји со средни приходи: а) пониски средни приходи: 1.026-4.035\$ и б) повисоки средни приходи: 4.036-12.475\$; и 3) земји со високи приходи: 12.476 или повеќе.⁴

На национално ниво, за анализа на *дистрибуцијата на приходите меѓу населението* се користат класификации во кои населението вообичаено се групира во пет групи (петини или квантили) според висината на приходите кои ги остварува на годишно ниво, и тоа од најниски приходи во првата, до највисоки приходи во последната петина. Ваквите прикази овозможуваат увид во тоа каква е дистрибуцијата на приходите во земјата изразена процентуално.

Покрај економските индикатори се користат и поголем број *здравствени индикатори*. Такви се: стапката на смртност на новороденчиња (бројот на новороденчиња кои умираат пред да наполнат една година во однос на 1000 новородени); стапката на смртност на деца под 5 годишна возраст (бројот на деца кои умираат пред да наполнат 5 години во однос на 1000 новородени); очекувано траење на животот при раѓање. Од *образовните индикатори* најчесто се користи стапката на писменост кај возрасните.

Во 1990 година Обединетите Нации го развија Индексот за човеков развој (Human Development Index HDI) како мерка во која се комбинираат 3 димензии на материјалната добросостојба: очекуваното траење на животот, стапката на писменост кај возрасните (и образовна партиципација) и БДП по глава на жител. Иако овие три димензии се искombинирани на арбитражен начин, ХДИ сеуште се користи за меѓународна споредба на земјите од целиот свет.

⁴ <http://data.worldbank.org/about/country-classifications>

Во поново време направени се обиди за користење на меѓународно споредливи индикатори за мерење на *материјалната депривација* дефинирана како состојба на неможност домаќинството да си дозволи одредени работи кои поголемиот дел од населението ги смета за пожелни, ако не и неопходни за водење нормален, адекватен живот. Со овие индикатори се мери: квалитетот и доволноста на храната, пристапот до здрава вода и санитарни услови, просечен број лица по соба во домаќинството, поседување ТВ, машина за перење, електричен шпорет и други апарати за домаќинство, можност за заминување на одмор и сл. Во рамките на ЕУ се користи индикатор за материјална депривација со кој се мери процентот на населението кое не може да си дозволи барем три од следните 9 работи: 1) да плаќа кирија, хипотека и режиски трошоци; 2) да го одржува домот соодветно затоплен; 3) да покрие неочекувани трошоци; 4) да конзумира месо или протеини редовно; 5) да замине на одмор; 6) телевизор; 7) машина за перење; 8) автомобил; 9) телефон.⁵

Врз основа на сите овие индикатори мерењата покажуваат дека највредните ресурси (парите, образованието и квалитетот на животот) се нерамномерно дистрибуирани во светот. На врвот од глобалната стратификација се наоѓаат индустријализираните земји од Европа, САД, Канада и неколку азиски земји - Јапонија, Сингапур и Хонг Конг. На дното се наоѓаат повеќе од билион луѓе кои живеат само со 1 долар дневно. Причина за ваквата состојба е тоа што во изминатите неколку децении (по Втората светска војна), континуираниот економски развој во напредните економии во светот го триплираше реалниот приход по глава на жител, додека истиот остана непроменет во земјите на дното од глобалната стратификација. Ова придонесе кон глобална нерамноправност и продлабочување на јазот меѓу

⁵ http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Material_deprivation_rate

најбогатите и најсиромашните земји во светот (Babones, Turner, 2004: 101).

II. ИСТРАЖУВАЧКИ ДЕЛ

1. МЕТОДОЛОШКА РАМКА

1.1. Вовед

Програмите за условени парични трансфери (УПТ) како тренд и иновација која брзо се развива во социјалната заштита, обезбедува средства за сиромашните домаќинства при тоа поставувајќи услови за промени во однесувањето кај сиромашните во однос на инвестирање во човечкиот развој и прекинување на меѓу генерациската сиромаштија. Најчесто УПТ се однесуваат на заложби за редовното и континуирано посетување на училиште или пак земање на учество во програмите за основната превентивна здравствена заштита. УПТ симултано ја намалуваат сиромаштијата (моментален ефект од обезбедување на приход) и го прекинуваат магичниот круг преку кој се пренесува сиромаштијата од една на друга генерација. УПТ исто така се добра шанса за социјално вклучување на најсиромашните со посебен фокус на децата, обезбедување на трансфери за жените и промена на социјалната одговорност во однос на однесувањето помеѓу корисниците, институциите одговорни за социјалната заштита и државата.

Програмите за УПТ имаат две општи цели и тоа прво да се обезбеди минимум средства за сиромашните семејства, и втората цел е да направатат трансферите условени со што ќе стимулираат сиромашните да инвестираат во човечкиот капитал како за себе така и за своите деца и прекинување на магичниот круг на пренесување на сиромаштијата од една на друга генерација.

Општо, програмите за УПТ може да се однесуваат на исполнување на услови поврзани со здравје и исхрана, редовни контроли или следење на растот кај децата и вакцинација на деца под 5

години, перинатална грижа за мајки и посета на мајките на планирани здравствени советувања. Условите поврзани со посета на училиште се однесуваат на редовна посета на училиштето односно присуство на 80 или 85% од вкупниот број на часови но понекогаш се однесуваат и на процека (мерење) на успехот на ученикот. Најголемиот број на УПТ се исплаќаат на мајките, а во ретки случаи и на самите ученици.

1.2. Формулирање на проблемот на истражување

Голем број на земји или ги усвоиле или се во процес на усвојување/воведување на условените парични трансфери. Во некои земји како што е Бразил, Еквадор и Мексико програмите за УПТ претставуваат најголеми програми за социјална заштита, опфаќајќи милиони на домаќинства. Програмите се употребуваат како начин за намалување на нееднаквоста, особено во земјите од Јужна Америка за кои е карактеристична нееднаквост во значителна мерка; прекинување на кругот со кој сиромаштијата се пренесува од една на друга генерација; промовирање на детското здравје, исхрана и образование и помош на земјите да ги исполнатат Милениумските развојни цели. Со оваа компаративна студија ќе се обидеме да одговориме на некои прашања поврзани со економските вложувања за воведување на УПТ, да дадеме преглед на други земји каде се воведени УПТ и какво е нивното влијание врз социјалната инклузија, како и да се искористат придобивките и позитивните ефекти за соодветно да се дизајнираат програмите за УПТ во Македонија. Во отсуство на комаративни студии на оваа тема ќе се обидеме да дадеме преглед на програмите кои се воведени во Бразил, Турција како и на Македонија за УПТ. Критериумот за избор на земјите каде се воведени УПТ е направен врз основа на развиеноста како и големината на популацијата која е офатена. Турција е земена за споредба бидејќи со уредувањето и социјална политика е поблиску до системот на социјална заштита со

Македонија, додека Бразил е земен за споредба затоа што преставува предизвик за анализа како најголема програма за УПТ во светски рамки.

Како истражувачко прашање за оваа компаративна студија се наметна *истражувачкото прашање* и тоа: Дали постојат разлики меѓу програмите за УПТ во Бразил, Турција и Македонија, со фокус на влијанието врз социјалното вклучување на корисниците?

1.3. Цели и задачи на истражувањето

Научна цел на оваа компаративна студија е да се добијат сознанија за видот на УПТ во Бразил, Турција и Македонија, како и влијанието врз социјалното вклучување на корисниците на овие трансфери.

Задачи на ова истражување се:

- Да се утврдат сличности и разлики во целните групи и покриеноста со програмите за УПТ во трите земји;
- Да се утврдат сличности и разлики во типот на бенефиции за УПТ;
- Да се утврдат сличности и разлики во областите кон кои се усмерени програмите за УПТ, а кои влијаат врз социјалното вклучување на корисниците;
- Да се утврдат сличности и разлики во условите за остварување на програмите за УПТ во земјите предмет на истражување;
- Да се утврдат сличности и разлики во администрација на програмите за УПТ;

Практичната цел на ова истражување е резултатите од оваа компаративна студија да послужат како насоки за креирање на нови програми за УПТ во Република Македонија.

1.4. Резултати од досегашни истражувања

Прегледот на литературата во однос на програмите за УПТ укажува дека ваков вид на компаративни студии во светски рамки се направени, но во нашата земја програмите за УПТ како новина и тренд во социјалната политика се недоволно истражувани, особено ефектите од нив.

Од меѓународните искуства, програмите за УПТ најчесто се оценувани или како многу позитивни или како многу негативни. Од прегледот на литературата за искуството од Програмите за УПТ може да се заклучи дека истите се ефективни за што постојат евидентни и научно засновани докази за нивниот позитивен ефект во однос на намалување на краткорочната сирмаштија и зголемување на користењето на здравствените и образовните институции.

Исто така, резултатите од досегашните истражувања во светски рамки укажуваат дека програмите за УПТ во значителна мера влијаеле врз подобрувањето на состојбата кај сиромашните семејства, при тоа изнудувајќи од нив општествено прифатливо однесување и превземање на одговорност за подобрување на состојбата во која се наоѓаат.

Резултатите исто така укажуваат на намалување на сиромаштијата кај сиромашите семејства и прекинување на пренесувањето на сиромаштијата од една на друга генерација.

1.5. Предмет на истражувањето

1.5.1. Теоретско определување на предметот на истражување

Основен предмет на оваа компаративна студија е утврдување на сличности и разлики во програмите за УПТ во Турција, Бразил и Македонија, со фокус на социјалното вклучување на корисниците.

1.5.2. Дефинирање на клучни поими

Условените парични трансфери преставуваат обезбедување на парични средства од страна на државата за помош на индивидуи или семејства кои во основа се условени. Тие може да бидат поврзани со категорија, со однесување, негативни условености или позитивни. УПТ се *поврзани со категорија* кога условите се однесуваат на категории на луѓе (на пр. услов за добивање на надоместок во случај на невработеност е лицето да е пријавено како невработено). Условите *поврзани со однесување* се кога од лицата се бара одредено однесување (на пр. услов за добивање на надоместок во случај на невработеност е лицето активно да бара работа – секоја седмица). *Негативни* се кога за неисполнување на условите следи казна, а *позитивни* се кога за одредено однесување следи награда.

Програмите за УПТ може да се однесуваат на исполнување на услови во однос на здравје и исхрана со што се бараат редовни контроли или следење на растот кај децата и вакцинација на деца под 5 години, перинатална грижа за мајки и посета на мајките на редовни периодични здравствени советувања. Условите поврзани со посета на училиште се однесуваат на редовна посета на училиштето односно присуство на 80 или 85% од вкупниот број на часови, а поретко се однесуваат и на проценка (мерење) на успехот на ученикот.

Најголемиот број на УПТ се исплаќаат на мајките, но понекогаш и на самите ученици.

Социјална исклученост претставува процес во кој индивидуите не можат да партиципираат во нормалните активности на граѓаните на тоа општество, иако би сакале, но тоа има го оневозможуваат факторите надвор од нивна контрола (Бурцхардт, Ле Гранд анд Пиацхауд, 1999).

Според Аткинсон и Хилс (1998) одлики на социјалното исклучување кои го карактеризираат поширокиот општествен контекст во кој се појавува и одржува социјалната исклученост се:

- Релативност – социјалната исклученост е појава на општествените врски, а не на околностите на поединецот;
- Индивидуална акција – социјалната исклученост како резултат на постапките на оние кои ги исклучуваат другите;
- Динамика – социјалната исклученост е резултат на искуството со текот на времето и може да се пренесува од генерација на генерација.

Социјално исклучување е процес во кој одредени поединци се истиснати до работ на општеството и се спречени целосно да учествуваат заради нивната сиромаштија, или недостигот од основни капацитети и можности за континуирано учење или како резултат на дискриминација. Ова ги оддалечува од работа, приход и можности за образование, како и од мрежите и активностите во општеството и заедницата.

Социјална заштита претставува комплексен систем на политики, програми и мерки организирани од страна на државата за спречување и надминување на ризиците на кои е изложен граѓанинот.

семејството и групите на население во текот на животот (Закон за социјална заштита, пречистен текст 2013).

Сиромаштијата е состојба во која недостигаат ресурси, обично материјални, но понекогаш и културни. Вообичаено се прави разлика помеѓу апсолутни и релативни димензии на сиромаштијата. Дефинирана со апсолутни термини сиромаштијата значи состојба во која на индивидуата и недостигаат нужните ресурси за опстанок. Релативните дефиниции упатуваат на индивидуален или групен недостаток на ресурси во споредба со другите членови на општеството, со други зборови нивниот релативен животен стандард.

Луѓето се карактеризираат како сиромашници, кога нивниот приход и ресурси се толку несоодветни што ги спречуваат да имаат животен стандард што се смета за прифатлив во општеството во кое живеат. Заради нивната сиромаштија тие можат да искушат многуслојни непогодности од типот на невработеност, ниски примања, лошо домување, несоодветна здравствена заштита и бариери за континуирано учење, култура, спорт и рекреација. Тие често пати се исклучени и маргинализирани од учеството во активности (економски, социјални и културни), кои се норма за другите луѓе и нивниот пристап до основните права може да биде ограничен.

Семејството се дефинира како животна заедница на родители и деца која настанува со раѓање на деца или посвојување. Според Законот за социјална заштита (пречистен текст, 2013 година) семејството се дефинира како семец или заедница на маж и жена, на родители и деца и други роднини кои живеат со нив и се должни согласно Законот за семејство да се издржуваат.

1.6. Формулација на хипотези

1.6.1. Општа хипотеза

Постојат разлики во програмите за УПТ во Турција, Бразил и Македонија од аспект на таргетирањето, бенефициите, условите за остварување и администрирањето на трансферите.

1.6.2. Формулација на посебни хипотези

- Програмите за УПТ најчесто ги таргетираат сиромашните семејства со деца.
- Програмите за УПТ во најголема мерка ја промовираат социјалната вклученост во системот на образование;
- Програмите за УПТ во доменот на здравствена заштита се пред сè усмерени кон унапредување на пристапот на мајките до здравствените институции поврзан со прегледи во пред и постнаталниот период.
- Програмите за УПТ поретко влијаат врз социјалното вклучување на корисниците на пазарот на трудот.
- Програмите за УПТ како основни услови ги користат: образовната партиципација, редовни здравствени прегледи и вакцинирање.
- Програмите за УПТ најчесто се реализираат во вид на проекти за кои се надлежни проектни единици.

1.7. Методологија на истражувањето

1.7.1. Методолошки пристап

Во компаративната студија ќе се користи квалитативен методолошки пристап. Овој труд ќе претставува научна студија во која

со помош на компаративната метода ќе се споредуваат состојбите во доменот на програмите за УПТ во земјите предмет на истражувањето.

1.7.2. Техники

Во оваа компаративна студија ќе се користи анализата на содржина како техника на прибирање податоци, со што ќе дадеме објективен, систематски и квалитативен опис на добиените податоци.

2. РЕЗУЛТАТИ ОД КОМПАРАТИВНАТА АНАЛИЗА

2.1. Условените парични трансфери во Турција

2.1.1. Основни социјални индикатори

Република Турција има 70.5 милиони полулација. Бруто националниот приход по жител изнесува 8.157 \$ (2006) додека сиромаштијата по глава на жител (poverty headcount ratio at 2\$/day) 18.7% (2003).

Во Република Турција нето стапката на запишани деца во основно образование изнесува 97.4% (96.1% за девојчиња и 98.5% за момчиња, во 2005) додека нето стапката на деца запишани во средно училиште значително се намалува и изнесува 58.6% (58.8% за девојчиња и 61.2% за момчиња, во 2005).

Стапката на потхранетост кај децата која резултира со намален раст и развој е загрижувачка и изнесува 16% (2004). За Република Турција е карактеристична релативно високата стапка на асистирани пораѓања од страна на стручен медицински кадар и изнесува 83% (2003) (World Bank, 2009).

2.1.2. Таргетирање и покриеност

Условените парични трансфери се наменети за сиромашни семејства со деца на возраст од 0-6 години или деца кои се во основно или средно училиште и бремени жени. Интенцијата при креирање на програмата за условениот паричен трансфер била да се опфатат најсиромашните 6% од населението. Покриеноста е 855.906 домаќинства или 2.5 милиони корисници (2.8% од населението).

2.1.3. Бенефиции од условените парични трансфери

Структурата на бенефициите во Турција е следната:

- Месечен надоместок за образование: за основно - 13\$ за момчиња, 16\$ за девојчиња; за средно - 23\$ за момчиња, 30\$ за девојчиња.
- Надоместок за здравствени прегледи: 12\$ месечно за дете на возраст од 0-6 години.
- Надоместок за бременост: 13\$ месечно во текот на бременоста и 2 месеци по породувањето односно во периодот на доење.
- Надоместок за раѓање на дете во специјализирана болница: еднократен надоместок од 41\$.

Надоместоците се исплаќаат на мајката на сметка отворена во банка или во пошта за области каде банките немаат филијали. Надоместоците за образование се исплаќаат два пати месечно додека надоместоците за здравствени прегледи и надоместокот за бременост се исплаќаат еднаш месечно. Надоместокот за раѓање се исплаќа еднократно по доставувањето на доказ дека мајката го родила детето во болнички услови.

Како дополнение на грантот за здравствени прегледи мајките добиваат и информации/обука за грижа на новороденче и дете, за исхрана кај децата и други релевантни медицински информации кои ги обезбедуваат медицинските служби. Информациите, односно обуките се спроведуваат од страна на медицинскиот кадар во текот на прегледите на децата кои задолжително се остваруваат во одреден (закажан) термин на кој мајката е обврзана да го донесе детето. Исто така, корисниците (возрасните членови на домаќинството) на условениот трансфер како дел од локалните иницијативи добиваат обуки за стручно усовршување (квалификација и преквалификација) и можат да остварат вработување на одредено време. Исто така овие лица може да се вклучат во проекти преку кои можат да остварат добивка. Најчесто тоа се активности за самовработување.

2.1.4. Услови за остварување на условени парични трансфери

За да може корисниците да се вклучат во програмите за условен паричен трансфер треба да исполнуваат одредени услови. За секој од надоместоците треба да се исполнат различни услови кои ќе бидат презентирани подолу.

Условот кој е предвиден за вклучување во програмата за условен паричен трансфер за здравствени прегледи и надоместокот за бременост, е корисникот редовно да ги врши предвидените прегледи. Распоредот на прегледите е дефиниран од страна на Министерството за здравство.

Ученикот кој е вклучен во програмата за условен паричен трансфер за образование треба да биде редовен и да присуствува 80% од реализираните часови. Редовноста се мери секој месец. Исто така услов е и да не ја повторува учебната година повеќе од еднаш.

2.1.5. Администрирање на условените парични трансфери

Администрирањето на условените парични трансфери во Република Турција се врши од страна на проектна единица во Главниот директорат за социјална помош и солидарност кој е под директна ингеренција на Премиерот на Турција.

Социјалните служби еднаш месечно испраќаат списоци на корисници до училиштата и до здравствените домови. Училиштата и здравствените домови треба да ги пополнат списоците со присуство доколку се работи за училиште или со податоци за извршените прегледи во медицинските установи и да ги вратат кај социјалните асистенти. Вработените во социјалните служби се обврзани добиените податоци да ги внесат во компјутерска програма со што програмата прави проверка на исполнувањето на предвидените услови и автоматски го калкулира износот на надоместокот за секој корисник поединечно.

Износот на целокупниот проект за УПТ во Република Турција изнесува 500 милиони долари кои се распределени по компонети. Проектот има четири компоненти:

Првата компонента се однесува на итна помош на најсиромашните. Целта на оваа компонента е да се обезбеди брза помош на најзагрозените групи преку постоечките владини инструменти. Со ова компонента се обезбедуваат училишни средства и облека, како и обувки за децата кои посетуваат училиште. Исто така, со оваа компонента се обезбедуваат лекови, финансиска помош и помош во натура (храна и дрва за греење). За оваа компонента наменети се 100 милиони долари од заемот.

Втората компонента се однесува на институционален развој односно зајакнување на институциите кои работат и им помагаат на најзагозените категории на граѓани. Оваа компонента опфаќа обука, опрема, мебел, поддршка во следење, проценка и истражувања, како и помош во обезбедување на соодветни социјални услуги на ранливите групи. Исто така, опфатена е и поддршка на Државниот завод за статистика на Турција. За ова компонента предвидени се 41.5 милиони долари.

Третата компонента се однесува на условените парични трансфери. Целта на оваа компонента е да им се помогне на сиромашните луѓе да не западнат во длабока сиромаштија, да се подобри продуктивноста на децата на сиромашните и да се зголемат шансите за поголема заработка во иднина. За да се вклучат во програмата за условени парични трансфери направена е формула која ги зема во предвид индикаторите за добросостојбата и потрошувачката на домаќинството и пресметува дали едно домаќинство ги исполнува условите за вклучување во програмата. Исплатата на трансферот се врши на мајката во домаќинството, под услов предшколските деца редовно да одат на здравствени прегледи, а децата кои се на училишна возраст редовно да го посетуваат училиштето. Домаќинствата кои имаат женски деца кои се запишани во средно училиште и редовно посетуваат настава добиваат дополнителен надоместок.

Четвртата компонента се однесува на поддршка на локални иницијативи и опфаќа финансирање на активности предложени од локалните самоуправни заедници за промовирање на долгорочно вработување кај сиромашната популација. Средствата се распределени како заеми за отварање на мали бизниси, обуки за преквалификација и доквалификација, реконструкции во училиштата и краткорочни

вработувања. За оваа компонента предвидени се 134.7 милиони долари.

2.2. Условените парични трансфери во Бразил

2.2.1. Основни социјални индикатори

Бразил има 189.3 милиони полулација. Бруто националниот приход по жител изнесува 8.673 \$ (2006) додека сиромаштија по глава на жител (poverty headcount ratio at 2\$/day) 21.2% (2004).

Во Бразил нето стапката на запишани деца во основно образование изнесува 94.7% (95.2% за девојчиња и 94.2% за момчиња - податок од 2004) додека нето стапката на деца запишани во средно училиште значително се намалува и изнесува 77.7% (81.3% за девојчиња и 74.2% за момчиња - податок од 2004).

Стапката на потхранетост кај децата е загрижувачка и изнесува 10.5%. За Бразил карактеристична е релативно висока стапка на асистирани пораѓања од страна на стручен медицински кадар и изнесува 96.6% (2003) (World Bank, 2009).

Во Бразил УПТ се опфатени во четири програми, за кои ќе стане збор во продолжение.

2.2.2. Програма *Bolsa Alimentacao*

Правата програма *Bolsa Alimentacao* се однесува на сиромашни семејства со бремени жени, доилки и деца од 0-6 години.

2.2.2.1. Таргетирање и покриеност

Условените парични трансфери во Бразил наменети се за сиромашни семејства со бремени жени или жени кои дојат како и семејства со деца на возраст од 0-6 години. Со оваа програма опфатени се 1.5 милиони корисници.

2.2.2.2. Бенефиции од условените парични трансфери

Во Бразил сиромашните семејства доколку се вклучени во програмата за условен паричен надоместок добиваат 7\$ месечно но надоместокот може да се оствари за најмногу 3 деца.

Надоместоците се исплаќаат на мајката, а средствата може да се подигнат со банкова картичка на банкомат или да се извадат во филијалите на централната банка. Во изолирните и рурални областите каде банката нема филијали надоместокот се доставува до домот на корисникот. Надоместокот се исплаќа на месечна основа. Времетраењето на користење на надоместокот е иницијално 6 месеци, со можност за продолжување дополнителни 6 месеци доколку се исполнети предвидените услови.

2.2.2.3. Услови за остварување на условени парични трансфери

За вклучување во програмите за условен паричен трансфер корисниците треба да исполнат одредени услови. За секој од надоместоците треба да се исполнат различни услови кои ќе бидат елаборирани подолу.

Условот кој е предвиден за вклучување во првата програма за условен паричен трансфер вклучува следење на распоредот на

прегледи во пренаталниот и постнаталниот период на мајката. Мајките се задолжени да вршат редовни прегледи во медицински установи со цел да се следи растот и развојот на детето, редовно да ги вакцинираат своите деца како и да учествуваат во обуките кои се однесуваат на исхраната на децата.

2.2.2.4. Администрирање на условените парични трансфери

Одговорно Министерство за администрирање за програмата за условен паричен трансфер во Бразил е Министерството за здравство.

Министерството за здравство преку подрачните единици во општините го проверува исполнувањето на условите од страна на корисниците на условениот паричен трансфер и ги информира федералните власти со испраќање на листа на корисници со извршени прегледи. Списокот се испраќа на секои шест месеци.

Буџетот за реализација на оваа програма е \$4 милиони долари.

2.2.3. Програма Bolsa Escola

Втората програма – Bolsa Escola ги опфаќа сиромашните семејства со деца на возраст од 6-15 години.

2.2.3.1. Таргетирање и покриеност

Со оваа програма се таргетираат сиромашни семејства со деца на возраст од 6-17 години. Во рамките на оваа програма опфатени се 8.2 милиони деца, односно 4.8 милиони семејства.

2.2.3.2. Бенефиции од условените парични трансфери

Во Бразил сиромашните семејства доколку се вклучени во програмата за условен паричен надоместок добиваат 7\$ месечно но надоместокот може да се оствари за најмногу 3 деца.

Надоместоците се исплаќаат на мајката, а средствата може да се подигнат со банкова картичка на банкомат или да се извадат во филијалите на централната банка. Во изолираните и рурални областите каде банката нема филијали надоместокот се доставува до домот на корисникот. Надоместокот се исплаќа на месечна основа. Времетраењето на користење на надоместокот е иницијално 6 месеци, со можност за продолжување дополнителни 6 месеци доколку се исполнети предвидените услови.

2.2.3.3. Услови за остварување на условени парични трансфери

За вклучување во програмите за условен паричен трансфер корисниците треба да исполнат одредени услови. Условот кој е предвиден за вклучување во оваа програма за условен паричен трансфер вклучува присуство на најмалку 85% од реализираните часови во текот на месецот.

2.2.3.4. Администрирање на условените парични трансфери

Одговорно министерство за администрирање за оваа програма за условен паричен трансфер е Министерството за образование.

Директорите на средните училиштата испраќаат податоци за присуство на часови до општинскиот секретар за образование, кој потоа податоците ги внесува во електронски систем на Министерството за образование. Доколку системот не е во функција

податоците се снимаат на диск и се испраќаат во Министерството. Податоците се внесуваат во системот или се снимаат на диск и испраќаат двапати месечно.

Буџетот за оваа програма изнесува \$300 милиони долари.

2.2.4. Програма Bolsa Familia

Третата програма во Бразил - Bolsa Familia опфаќа сиромашни и најсиромашни семејства.

2.2.4.1. Таргетирање и покриеност

Со оваа програма се таргетираат сиромашни и најсиромашни семејства. Во рамките на оваа програма опфатени се 11.1 милиони семејства.

2.2.4.2. Бенефиции од условените парични трансфери

Во склоп на оваа програма постојат повеќе бенефиции за корисниците и тоа:

- основна бенефиција од \$30 долари за најсиромашните;
- дополнителна бенефиција - во Бразил сиромашните семејства доколку се вклучени во програмата за условен паричен надоместок добиваат \$7 месечно, но надоместокот може да се оствари за најмногу 3 деца на возраст до 15 години;
- дополнителна бенефиција од \$15 за сиромашни и најсиромашни семејства со деца на возраст од 15-17 години (за 2ро дете).

Надоместоците се исплаќаат на мајката, а средствата може да се подигнат со дебитна банковна картичка на банкомат. Надоместокот се исплаќа на месечна основа. Корисниците може да ја користат бенефицијата додека ги исполнуваат условите со обнова на документација на секои 2 години. Дополнителни бенефиции за возрасните корисници на оваа програма се: подобрување на вештините за вработување, социјален асистент, обука, вклучување во активните мерки за вработување, микро кредит, а во одредени општини додаваат бенефиции или пак им нудат на корисниците дополнителни услуги.

2.2.4.3. Услови за остварување на условени парични трансфери

За вклучување во програмите за условен паричен трансфер корисниците треба да исполнат одредени услови. Условот кој е предвиден за вклучување во оваа програма за условен паричен трансфер вклучува:

- за деца на возраст од 0-6 години редовно вакцинирање, здравствени прегледи и следење на растот и развојот;
- за бремени жени и доилки: преднатални и постанални прегледи, учество во обуки за здравје и исхрана;
- за деца на возраст од 6-15 и од 15-17 години запишување во училиште;
- присуство на најмалку 85% од реализираните часови во текот на месецот;
- учество на родителски средби.

2.2.4.4. Администрирање на условените парични трансфери

Одговорно министерство за администрирање за оваа програма за условен паричен трансфер е Министерството за социјален развој во

соработка со Министерствата за здравство и образование, општините и инспекциските служби.

Во однос на условите поврзани со образованието се известува два пати месечно, додека за исполнувањето на условите за здравје се известува два пати годишно.

Буџетот за оваа програма изнесува \$5 билиони долари.

2.2.5. Програма Programa de Eradicacao do Trabalho Infantil

Четвртата програма во Бразил – Programa de Eradicacao do Trabalho Infantil опфаќа сиромашни и најсиромашни семејства.

2.2.5.1. Таргетирање и покриеност

Со оваа програма се таргетираат сиромашни семејства со деца на возраст од 7-14 години кои се инволвирани во најтешки форми на злоупотреба на детски труд.

2.2.5.2. Бенефиции од условените парични трансфери

На сиромашните семејства со деца на возраст од 7-14 години кои се инволвирани во најтешки форми на злоупотреба на детски труд вклучени во оваа програма за условен паричен надоместок следува:

- 19\$ по дете во градови, 12\$ во села;
- дополнителни 5\$ за деца кои посетуваат училиште во градови и 10\$ за деца кои посетуваат училиште во села;
- за 15-годишни деца во екстреман ризик, 32\$ месечно или 110\$ годишно за посета на училиште.

Надоместоците се исплаќаат на мајката, а средствата може да се подигнат со банковна картичка на банкомат или да се извадат во филијалите на централната банка. Надоместокот се исплаќа на месечна

основа. Корисниците го користат надоместокот додека ги исполнуваат условите.

2.2.5.3. Услови за остварување на условени парични трансфери

За вклучување во програмите за условен паричен трансфер корисниците треба да исполнат одредени услови. Условот кој е предвиден за вклучување во оваа програма за условен паричен трансфер вклучува присуство на најмалку 80% од реализираните часови во текот на месецот, учество во вон-наставни активности и потпишување на изјава од страна на родителот дека неговото дете нема да биде работно ангажирано.

2.2.5.4. Администрирање на условените парични трансфери

Одговорно министерство за администрирање за оваа програма за условен паричен трансфер е Министерството за социјален развој и општините.

Буџетот за оваа програма изнесува \$250 милиони долари.

2.3. Условените парични трансфери во Македонија

2.3.1. Основни социјални индикатори

Република Македонија има 2.05 милиони полулација. Бруто националниот приход по жител изнесува 6.560\$ додека сиромаштијата по глава на жител (poverty headcount ratio at 2\$/day) изнесува 20.5%.

Во Република Македонија нето стапката на запишани деца во основно образование изнесува 88%, додека нето стапката на деца запишани во средно училиште значително се намалува и изнесува 82%.

Стапката на потхранетост кај децата изнесува 6%. За Република Македонија е карактеристична многу висока стапка на асистирани пораѓања од страна на стручен медицински кадар и изнесува 99% (World Bank, 2009).

2.3.2. Таргетирање и покриеност

Во Македонија програмата за условен паричен трансфер ги опфаќа сиромашните семејства кои се корисници на социјална парична помош и имаат деца кои се на средношколска возраст.

2.3.3. Бенефиции од условените парични трансфери

Корисниците на социјална парична помош кои се вклучени во програмата за условен паричен трансфер за средно образование и имаат деца кои се запишани во средно училиште како редовни ученици добиваат надоместок од 12.000 мкд годишно (\$250).

Надоместокот се исплаќа четири пати годишно, но под услов ученикот да бил присутен на 85% од вкупниот број на реализирани часови во даденото тромесечие. Мерењето се врши на секои 2 месеци и се врши исплата.

Во одредени општини се вршеше исплата на мајката, а во одредени општини на носителот на правото на социјална парична помош. По истражување спроведено за проценка на ефективността во трошењето на средствата и заклучоците за тоа дека мајката поодговорно ги искористува овие средства, во моментот исплатата се врши само на мајката.

Во однос на висината на износот на надоместокот во одредени општини се исплаќаше четири пати по 3.000 мкд, додека во други 3 исплати по 2.000 мкд и 6.000 за четвртиот мерен период. Во моментот, на целата територија на Македонија се користи единствено исплатата од четири пати по 3.000 мкд.

2.3.4. Услови за остварување на условени парични трансфери

Основен услов за вклучување во програмата за условен паричен трансфер за средно образование во Македонија е семејството да е корисник на социјална парична помош и да има дете на средношколска возраст кое е запишано како редовен ученик во средно образование.

За да се квалификуваат за исплата по завршување на секој мерен период следи исплата под услов ученикот да присуствувал на настава, односно на 85% од реализираните часови.

2.3.5. Администрирање на условените парични трансфери

Одговорна институција за администрација на програмата за условен паричен трансфер за средно образование е Министерството за труд и социјална политика. Во склоп на Министерството за труд и социјална политика целокупната работа околу администрирање на програмата ја врши Проектна единица за спроведување на проектот и Единица за имплементација на програмата.

Центрите за социјална работа се исто така одговорни за администрација на програмата. Аплицирањето за програмата се врши во центрите за социјална работа. Социјалните работници барањето за вклучување на програмата го внесуваат во електронска програма каде

автоматски се врши проверка дали семејството е корисник на социјална парична помош. При аплицирањето корисникот е должен да достави потврда дека ученикот е редовен ученик во средно образование.

Средните училишта исто така имаат важна улога во администрацијата на програмата. Имено, тие се задолжени да внесат присуство на реализираните часови за учениците кои учат во нивното училиште. Доколку ученикот присуствувал на 85% од реализираните часови следи исплата на надоместокот за дадениот мерен период.

Вкупниот износ наменет за проектот за УПТ во Република Македонија е 25 милиони долари.

Проектот е планирано да се реализира во 3 компоненти:

Првата компонента: Проширување на врските на човечкиот капитал со паричната помош ќе обезбеди финансирање на техничка помош, добра и услуги како и грантови потребни за поддршка на активностите во двете под-компоненти: (а) спроведување на програмата за УПТ за сиромашните семејства со деца во средно образование и (б) утврдување, развој и спроведување на можни проширувања на УПТ.

Цел на *втората компонента* е зајакнување на администрацијата на мрежата за социјална заштита и на ефикасноста и ефективноста на целокупната мрежа за заштита – вклучувајќи ги и УПТ и другите права на социјална помош – преку подобрена администрација и надзор, извршување на услугите и следење и оценување. Овие подобрувања се важни за системот на мрежата за заштита во целина, но и за самите УПТ бидејќи тие се потпираат на многу од постојните инструменти за другите програми (како што е

социјалната парична помош). Важно е да се каже дека предложените подобрувања ќе се надоврзат и ќе ги надградат активностите кои се поддржани со претходниот СПИЛ Проект на Светска Банка кој имаше за цел да го реформира системот за социјална заштита.

Со *компонента три*: Управување, следење и оценка на влијанието на проектот ќе се финансираат активностите на трите под-компоненти за: (а) обезбедување ефективна администрација и спроведување на проектот финансиран од Светска Банка; (б) развивање и утврдување ефективни системи за следење и за оценка на влијанието; и (в) развој и спроведување на јавна кампања.

3. КОМПАРАТИВНИ ЗАКЛУЧОЦИ

3.1. Основни социјални индикатори за Турција, Бразил и Македонија

Во истражувањето беа анализирани неколку основни социјални индикатори карактеристични за трите држави кои се предмет на истражувањето, релевантни за условените парични трансфери. Истите се дадени на Преглед 1 долу.

Преглед 1. Основни социјални индикатори за Турција, Бразил и Македонија

Држава	Турција	Бразил	Македонија
Население	70.5 милиони	189.3 милиони	2.05 милиони
БДП	8.157\$	8.673\$	6.560\$
Сиромаштија по глава на жител 2\$/дневно	18.7%	21.2%	20.5%
Стапка на упис во основно образование	97.4%	94.7%	88.0%
Стапка на упис во средно образование	58.6%	77.7%	82.0%
Потхранетост кај деца	16%	10.5%	6%
Асистираны породувања во болница	83%	96.6%	99%

Од аспект на основните социјални индикатори во основа не постојат значителни разлики меѓу анализираните држави. Во најповолна положба е Турција од аспект на сиромаштијата и стапката на упис во основно образование која е најголема во споредба со другите две држави (97.4%). Во оваа држава се највисоки стапките на потхранетост на деца (16%), а најниски на асистираны породувања во болница (83%). Сиромаштијата е најизразена како проблем во Бразил. Што се однесува до Република Македонија за неа се карактеристични највисока стапка на асистираны породувања (99%), највисока стапка на

упис во средно образование (82%) и најнизок процент на потхранети деца (6%) во споредба со другите две држави.

Овие податоци во основа го оправдуваат воведувањето на програмите за условени парични трансфери кои често се поврзани со образованието, здравствената заштита на мајките и децата и сиромаштијата.

3.2. Таргетирање и покриеност со УПТ во Турција, Бразил и Македонија

Анализата на целните групи и покриеноста со условени парични трансфери во трите држави покажа значителни разлики (види Преглед 2.).

Преглед 2. Таргетирање и покриеност со УПТ во Турција, Бразил и Македонија

Држава	Целна група	Покриеност
Турција	- Сиромашни семејства со деца на возраст од 0-6 - Сиромашни семејства со деца во основно или средно училиште - бремени жени	855.906 домаќинства (2.5 милиони корисници)
Бразил	- Програма 1 (сиромашни семејства со бремени жени, жени доилки и деца од 0-6 години) - Програма 2 (сиромашни семејства со деца од 6-15 години) - Програма 3 (сиромашни и екстремно сиромашни семејства) - Програма 4 (сиромашни семејства со деца на возраст од 7-14 инволвирани во најлоши форми на детски труд)	Програма 1: 1.5 милиони корисници Програма 2: 8.2 милиони деца во 4.8 милиони семејства Програма 3: 11.1 милиони семејства Програма 4: 3.3 милиони корисници
Македонија	- Сиромашни семејства корисници на СПП со деца на средношколска возраст; - Лица на возраст од 18-29 години	- 31.389 корисници - 65 корисници (нова програма)

Од Прегледот на таргетирањето на УПТ во трите држави може да се заклучи дека сите програми се однесуваат на сиромашни семејства, најчесто семејства со деца. Единствено во Република Македонија во моментот нема специјализирани програми за УПТ за жени во пред и пост-наталниот период. Исто така, специфично за Република Македонија е тоа што од декември 2013 година се вовеле нова програма за УПТ за субвенционирано вработување на млади лица на возраст од 18-29 години.

Што се однесува до покриеноста, таа е најголема во Бразил во која има и најголем број програми за УПТ, а што логично

соодветствува на големината на оваа држава. Во Република Македонија во однос на програмата за субвенционирано вработување на млади лица од 18-29 години од декември 2013 до март 2014 регистрирани се само 65 корисници, од причина што се работи за воведување на нова програма која е на самиот почеток на реализација.

Од добиените сознанија поврзани со таргетирањето на УПТ можеме да ја потврдиме *посебната хипотеза 1: Програмите за УПТ најчесто ги таргетираат сиромашните семејства со деца.*

3.3. Бенефиции од УПТ во Турција, Бразил и Македонија

Како што може да се забележи од Прегледите 3, 4 и 5 долу, постојат значителни разлики во однос на бенефициите кои се предвидени во програмите за УПТ во трите држави.

Преглед 3. Бенефиции од УПТ во Турција

	Образование	Здравство	Бременост	Раѓање	Пазар на труд
Структура	- грант за основно образование (13\$ за момчиња, 16 \$ за девојчиња) - грант за средно образование (23\$ за момчиња, 30\$ за девојчиња)	- грант: 12.5\$ месечно за дете од 0-6 години – над 12 месеци	- грант: 13\$ месечно во текот на бременост и 2 месеци во периодот на доење	- грант за пораѓање во болница : 41\$	/
Примател	Мајка	Мајка	Мајка	Мајка	/
Метод на исплата	Преку банка или пошта	Преку банка или пошта	Преку банка или пошта	Преку банка или пошта	/
Фреквенција	2 пати месечно	1 месечно	1 месечно	Еднократно	/
Траење	Додека ги исполнуваат условите	Додека ги исполнуваат условите	Додека ги исполнуваат условите	Додека ги исполнуваат условите	/
Дополнителни бенефиции	/	Мајките се информираат/обучуваат за грижа за деца, исхрана и друго од страна на здравствените клиници при редовни здравствени прегледи на децата	/	/	Услуги за возрасни (или родители на УПТ): обуки за вработување, привремено вработување и самовработување

Бенефициите од УПТ во Турција се сеопфатни и покриваат различни области. Карактеристично е тоа што посебен акцент во

бенефициите се става на девојчињата и на унапредување на здравствената и социјалната состојба и статус на жената со што директно се влијае и врз здравјето на доенчињата и децата. Ваквата усмереност е оправдана имајќи го предвид традиционаниот статус на жената во општеството за што говореше и податокот за најниска стапка на асистирано породување во болница во Турција споредено со другите две држави предмет на истражувањето.

Преглед 4. Бенефиции од УПТ во Бразил

	Образование	Здравство/раѓања/ бременост/образование	Бременост	Пазар на труд/ образование
Структура	7\$ по дете, максимум за 3 деца	- 30\$ за екстремно сиромашни семејства - варијабилна по дете до 15 години (максимум 3) од 7\$ - варијабилна за второ дете од 15-17 години од 15\$	15\$ по дете, максимум за 3 деца	За работно искористувани деца: -19\$ по дете во градови. 12\$ во села - дополнителни 5\$ за деца кои посетуваат училиште во градови и 10\$ за деца кои посетуваат училиште во села - за 15-годишни деца во екстрем ризик, 32\$ месечно или 110\$ годишно за посета на училиште
Примател	Мајката	Мајката	Мајката	Мајката
Метод на исплата	Платежна картичка, или во рурални средини преку лична достава	Платежна картичка	Платежна картичка, или во рурални средини преку лична достава	Банковни сметки
Фреквен ција	1 месечно	1 месечно	1 месечно	Месечно/годишно
Траење	Додека ги исполнуваат условите	Додека ги исполнуваат условите со обнова на секои 2 години	6 месеци иницијално, дополнителни и 6 месеци по проверка на исполнување то на условите	Додека ги исполнуваат условите
Дополнителни бенефиции	/	Подобрување вештини за вработување на лица со помалку од 4 години образование, помош во обезбедување вработување, професионална обука и вклучување во активни мерки и програми за микрокредитирање	/	/

Бенефициите од УПТ во Бразил се реализираат преку четири програми во кои бенефициите покриваат различни области. Ова особено се однесува на втората програма во која со бенефициите од УПТ се условуваат повеќе практики на корисниците во однос на здравствената заштита и прегледи, бременоста и раѓањата како и образованието. Се забележува и разлика во износот на бенефициите во зависност од руралната или урбаната припадност на корисниците (програма за деца кои се искористуваат за најлоши форми на детски труд).

Преглед 5. Бенефиции од УПТ во Македонија

	Образование	Здравство	Бременост	Раѓање	Пазар на труд
Структура	21\$ месечно	/	/	/	354\$ месечно
Примател	Мајката	/	/	/	63\$ работодавач, 291\$ вработеното лице од 18-29 години
Метод на исплата	На банковна сметка	/	/	/	На банковна сметка
Фреквенција	Квартално	/	/	/	Месечно
Траење	1 година (обнова секоја година)	/	/	/	6 месеци
Дополнителни бенефиции	/	/	/	/	/

Како што може да се забележи од Прегледот на УПТ во Република Македонија, постојат само две програми, од кои

образовната програма е воведена во 2010 година а програмата поврзана со пазарот на труд кон крајот на 2013 година. Во споредба со другите две држави предмет на истражувањето, програмите од УПТ покриваат помалку области.

Во сите три земји се забележуваат неколку заеднички карактеристики на програмите од УПТ: примател на бенефициите е мајката, како најповолен метод на исплата се користи банковниот трансфер (освен за рурални средини во случајот на Турција и Бразил), најчесто се исплаќаат на месечна основа. Трите држави се разликуваат во голема мерка од аспект на структурата и износот на бенефициите, времетраењето на нивно користење, како и од аспект на дополнителните бенефиции кои се најзастапени во случајот на Турција, се дел од една од програмите во Бразил, а не се предвидени во рамките на програмите од УПТ во Република Македонија.

Добиените сознанија ни овозможуваат да ги потврдиме трите поставени *посебни хипотези* кои се однесуваат на влијанието на УПТ врз социјалното вклучување:

- *Програмите за УПТ во најголема мерка ја промовираат социјалната вклученост во системот на образование;*
- *Програмите за УПТ во доменот на здравствена заштита се пред се усмерени кон унапредување на пристапот на мајките до здравствените институции поврзан со прегледи во пред и постнаталниот период.*
- *Програмите за УПТ поретко влијаат врз социјалното вклучување на корисниците на пазарот на трудот.*

3.4. Услови за остварување на УПТ во Турција, Бразил и Македонија

Една од целите на истражувањето беше и елаборацијата на условите за остварување на условените парични трансфери во Турција,

Бразил и Македонија. Специфичностите и разликите во однос на овие услови се дадени на Прегледите бр. 6 и 7 долу.

Преглед бр. 6. Услови за остварување на УПТ во Турција и Македонија

Држава	Образование	Здравство	Бременост	Раѓање	Пазар на труд
Турција	- Присуство на најмалку 80% од реализираните часови секој месец - Да не се повторува истото одделение/клас повеќе од еднаш	- Редовни здравствени прегледи согласно календар од Министерството за здравство	- Редовни здравствени прегледи согласно календар од Министерството за здравство	- Пороѓување во болнички услови	/
Македонија	- Присуство на најмалку од 85% од реализираните часови секој месец - Да нема повторување на одделение/клас (ученикот да е запишан по прв пат)	/	/	/	- Да е младо лице од 18-29 - Регистрирано во Агенција за вработување

Поради специфичноста и комбинираната природа по области на програмите од УПТ во Бразил, дадени се на посебен Преглед бр. 7.

Преглед бр. 7. Услови за остварување на УПТ во Бразил

Држава	Образование	Здравство/раѓања бременост/ образование	Бременост	Пазар на труд/ образование
Бразил	- Присуство на најмалку од 85% од реализираните часови секој месец	- Редовно вакцинирање. редовни прегледи следење на растот и развојот за деца од 0-6 години - Преднатални и постнатални прегледи и учество во едукација за здравје и исхрана - Запишување на сите деца од 6-15 и 15-17 години на училиште - Присуство на најмалку од 85% од реализираните часови секој месец - Учество на родителски состаноци	- Исполнување на минимум предвидените пред и пост-натални прегледи - Следење на растот и развојот на децата - Редовно вакцинирање - Учество во обуки за исхрана	- Присуство на најмалку од 80% од реализираните часови секој месец - Учество во вон-наставни активности - Потпишување изјава дека детето нема да биде работно ангажирано

Како што може да се заклучи од дадените податоци во прегледите, кога станува збор за образовните програми во трите држави, во сите постои заедничкиот услов на учество во 80-85% од реализираните часови. Во случајот на Турција се дозволува повторување на одделението еднаш, додека во Република Македонија тоа не е дозволено.

Во однос на здравствените програми, најчестите услови се: редовни здравствени прегледи, следење на раст и развој на децата и вакцинирање. Во однос на овие програми, најкомплексни се условите во Бразил кои што исто така предвидуваат и задолжително учество на

мајката во обуки за здрвје и исхрана. Специфично за Бразил е постоењето и на програма чија цел е спречување на работното ангажирање на децата од страна на семејствата и унапредување на образовната партиципација на овие деца.

Оттука можеме да ја потврдиме *посебната хипотеза 5: Програмите за УПТ како основни услови ги користат: образовната партиципација, редовни здравствени прегледи и вакцинирање.*

3.5. Администрирање на УПТ во Турција, Бразил и Македонија

Во Прегледот 7 дадени се податоци за институциите надлежни за администрирање на програмите за условени парични трансфери како и предвидените трошоци за нивна реализација.

Преглед бр. 7. Администрирање на УПТ во Турција, Бразил и Македонија

Држава	Институционална одговорност	Програмски трошоци
Турција	Единица за координација на проекти при Генералниот директорат за социјална помош и солидарност при Владата на Турција и локалните канцеларии на Директоратот	\$360 милиони
Бразил	Програма (образование): Министерство за образование Програма (здравство, раѓања, бременост, образование): Министерство за социјален развој во соработка со Министерствата за здравство и образование Програма (бременост): Министерство за здравство Програма (пазар на труд, образование): Министерство за социјален развој	Програма (образование): \$300 милиони Програма (здравство, раѓања, бременост, образование): \$5 билиони Програма (бременост): \$4 милиони Програма (пазар на труд, образование): \$250 милиони
Македонија	Проектна единица при Министерство за труд и социјална политика	\$24 милиони

Податоците за администрирање на програмите за УПТ покажуваат дека во трите држави предмет на истражувањето истите се во надлежност на релевантните министерства, во зависност од областите кои ги покриваат. Во случајот на Турција и Македонија, програмите за УПТ се реализираат во вид на проекти за чие менаџирање се воспоставени проектни единици. Најголеми вложувања

во УПТ програмите има во Бразил што се должи на големиот опфат на корисници во оваа држава со најголемо население како и на поголемиот број на програми.

Имајќи ги предвид добиените сознанија од компаративната анализа во однос на администрирањето на програмите за УПТ во трите земји, можеме делумно да ја потврдиме *посебната хипотеза б: Програмите за УПТ најчесто се реализираат во вид на проекти за кои се надлежни проектни единици.*

КОРИСТЕНА ЛИТЕРАТУРА

- Janvry, A. and Sadoulet, E. (2004). Conditional Cash Transfer Programs: Are They Really Magic Bullets?“. Department of Agricultural and Resource Economics, University of California at Berkeley
- Ackum, A., Björklund, A. and Harkman, A.. (1995). Unemployment Insurance, Labour Market Programs and Repeated Unemployment in Sweden, Swedish Economic Policy Review
- Harold, A. and M. King, E. (1998). “Gender Differences in Parental Investment in Education.” Structural Change and Economic Dynamics 9
- Alcock, P. (2003). Social Policy in Britain 2nd edition, Palgrave Macmillan Understanding poverty, Palgrave Macmillan, New York
- Alcock, P. (2008). Understanding poverty, Palgrave Macmillan, New York
- Attanasio, O., Meghir, C., and Santiago, A. (2005). “Education Choices in Mexico: Using a Structural Model and a Randomized Experiment to Evaluate PROGRESA.” Working Paper EWP05/01, Institute for Fiscal Studies, London
- Attanasio, O., Battistin, E., Fitzsimmon E., Mesnard, A. and Vera-Hernández, M. (2005). “How Effective Are Conditional Cash Transfers? Evidence from Colombia.” Briefing note 54, Institute for Fiscal Studies, London
- Atkinson, A.B. and Hills, J. (1998). Exclusion, Employment and Opportunity, CASEpaper 4, STICERD, LSE
- Behrman, J., and Deolalikar, A. (1995). “Are There Differential Returns to Schooling by Gender? The Case of Indonesian Labour Markets.” Oxford Bulletin of Economics and Statistics
- Bejaković, P. (2011). „Vodič za socijalnu uključenost institut za javne financije“, program Progress Europske unije.

- Boeri, T. (1997). "Labor Market Reforms in Transition Economies," Oxford Review of Economic Policy.
- Bourguignon, F. and Ferreira, F. (2003). "Ex Ante Evaluation of Policy Reforms Using Behavioral Models." In The Impact of Economic Policies on Poverty and Income Distribution: Techniques and Tools, ed. François Bourguignon and Luis Pereira da Silva. New York: World Bank and Oxford University Press
- Brandão J., Brandão e ARAGÃO, N., Miséria, M.(2007.) No Brasil cai 27,7% no 1º mandato de Lula, Economia e Negócios, O Estado de S. Paulo
- Britto, T. (2004). "Conditional Cash Transfers: Why Have They Become So Prominent in Recent Poverty Reduction Strategies in Latin America", Institute of Social Studies
- Burchardt, T. at all. (2002). Degrees of exclusion: Developing a Dynamic Multidimensional Measure in J. Hills, Understanding Social Exclusion, Oxford University Press
- Camargo, J, and Ferreira, (2001). "O Benefício Social Único: Uma Proposta de Reforma da Política Social no Brasil." Discussion Paper 443, Department of Economics PUC-Rio, Rio de Janeiro, Brazil.
- Carling, K., Holmlun, B. and Vejsiu, A. (2001) "Do Benefit Cuts Boost Job Findings? Swedish Evidence from the 1990s", Economics Journal
- Cochrane A., (1993). The Problem of Poverty. In: Dallos, R. McLaughlin, E. Social Problems and the Family. Sage Publications.
- Guerrero-Leon, A. (2005). Social Problems: Community, Policy and Social Action. Thousand Oaks: Sage publication.
- DFID World Poverty Institute - Armando Barrientos and Rebecca Holmes Brooks "Social Assistance in Developing Countries Database" Version 3.0 July 2007, The University of Manchester Overseas Development Institute
- Donevska, M., Dimitrievska, i V., Novkovska, B. (2011). Siromastija - Sostojbi vo Makedonija. Filozofski fakultet. Skopje.

- Duarte, G. et al. (1994). “Impactos do Programa Bolsa Família Sobre Os gastos Com Alimentos De Famílias Rurais”.
- Esping-Andersen, G. (1990) “The Three Worlds of Welfare Capitalism”, Cambridge: Polity Press.
- Eurostat (2003). “Employment and labour market in Central European countries”
- Haag, C. (2007). O Discreto Charme Da Solidariedade, an Interview with Renata de Camargo Nascimento, São Paulo: Private Brokers, Year IV, Nr. 16,
- Handa, S. and Benjamin, D. (2006). “The Experience of Conditional Cash Transfers in Latin America and the Caribbean” ESA Working Paper No. 06-07
- IPEA (2006) Fabio Veras Soares, Sergei Soares, Marcelo Medeiros, Rafael Guerreiro Osório “Cash Transfer Programmes in Brazil: impacts on inequality and poverty”
- IPEA - Sergei Soares, Institute of Applied Economic Research, “Conditional Cash Transfers in Brazil, Chile and Mexico: impacts upon inequality”
- Kempson, E. and Whyley, C. (1999) Kept Out or Opted Out? Understanding and Combating Financial Exclusion, The Policy Press
- Levitas, R. (1998). The Inclusive Society? Macmillan
- Lawson, R. (1994). The Challenge of New Poverty: Lessons from Europe and North America. In: Internationale Politik und Gesellschaft (2).
- Lindert, K. and Vanina, V. (2008). “Bolsa Família nas Manchetes.” Presentation at the World Bank, Washington, DC
- Lister, R. (2009). Siromastija. Akademski pecat. Skopje.
- Maluccio, J. and Flores, R. (2004). “Impact evaluation of a conditional cash transfer program: the Nicaraguan red de protección social” Food Consumption and Nutrition Division (FCND) Discussion Paper no. 184

- Maluccio, J., Caldés, N. and Coady, D. (2006). "The Cost of Poverty Alleviation Transfer Programs: A Comparative Analysis of Three Programs in Latin America" World Development
- MDS website;
http://www.mds.gov.br/bolsafamilia/o_programa_bolsa_familia/beneficios-e-contrapartidas
- Milanovic B. (1992). "Distributional Impact of Cash and In-Kind Social Transfers in Eastern Europe and Russia" World Bank, Washington, DC
- Milanovic B. (1995). "Poverty, Inequality, and Social Policy in Transition Economies" World Bank, Washington, DC
- Milanovic B. (1998). "Income, Inequality, and Poverty during the Transition from Planned to Market Economy" World Bank, Washington, DC
- Milanovic, B., Walton, M. and Krumm, K. (1994). "Transfers and the Transition from Socialism: Key Tradeoffs" World Bank, Washington, DC
- Milanovic B. (1994). "Cash Social Transfers, Direct Taxes, and Income Distribution in Late Socialism" World Bank, Washington, DC
- Milosavljevic, B. (2000). *Socijalna patologija*. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Murgai, R. and Ravallion, M. (2005). "Is a Guaranteed Living Wage a Good Anti-poverty Policy?" Policy Research Working Paper 3640, World Bank, Washington, DC
- Mutzig, J. (2006). "The Bolsa Família Grants Program, Ministry of Social Development and Hunger Eradication, Brazil. Istanbul, Turkey: Third International Conference on Conditional Cash Transfers", (Powerpoint summary of BFP)
- Nigenda, G. and González-Robledo, LM. (2005). "Lessons offered by Latin American cash transfer programmes, Mexico's Oportunidades and Nicaragua's SPN. Implications for African countries" Centre for Social and Economic Analysis.

- Novkovska, B. (2008). *Revija za socialna politika: Socijlana isklucenost*, Fondacija Fridrih Ebert- Skopje
- Paugam, S. (1991). *La Disqualification Sociale: Essai sur la Nouvelle Pouvrete*, Presses Universitaires de France, coll. 'sociologies'.
- Room, G. (1995). *Beyond the threshold: the measurement and analysis of social exclusion*, Policy Press
- Rowntree, B (1901). "Poverty: A Study in Town Life", Macmillan and CO.
- Rowntree, B (2000). "Poverty: A Study in Town Life", Centennial Edition, The Policy Press.
- Schwartz, A. and Gisleide, A. (2007). "Conditional Cash Transfer Programs for Vulnerable Youth - Brazil's Youth Agent and Youth Action Programs" - CICE Hiroshima University, *Journal of International Cooperation in Education*
- Spicker, P. (1993). *Poverty and Social Security: Concepts and Principles*. Routledge. London & New York.
- Social Security Administration (2006) "Social Security Programs Throughout the World: Europe"
- SYDGM, The World Bank – 3rd International Conditional Cash Transfers Conference – June 26-30 2006 - Istanbul-Turkey -
<http://info.worldbank.org/etools/icct06/welcome.asp> and
<http://info.worldbank.org/etools/icct06/agenda.htm>
- Šućur, Z. (2001). *Siromaštvo: teorije, koncepti i pokazatelji*. Pravni fakultet. Zagreb, Hrvatska.
- Šućur, Z. (2008). *Revija za socialna politika: Socijlana isklucenost*, Fondacija Fridrih Ebert- Skopje
- Todd, P., and Kenneth, I. (2006). "Assessing the Impact of a School Subsidy Program in Mexico: Using a Social Experiment to Validate a Dynamic Behavioral Model of Child Schooling and Fertility." *American Economic Review* 96

- Toporovski, J. (1986). Beyond Banking: financial institution and the poor. in P.Golding (ed.), Excluding the poor, CPAG
- Tomic, V. (2007). „Siromastvo i socijalna iskljucenost – osnovne definicije i indikatori, Socioloska luca
- Townsend, P. et al. (2000). Poverty and social exclusion in Britain. York: Joseph Rowntree Foundation
- Todd, P. and Kenneth, I. (2006). “Assessing the Impact of a School Subsidy Program in Mexico: Using a Social Experiment to Validate a Dynamic Behavioral Model of Child Schooling and Fertility.” American Economic Review.
- Veja Online - Bolsa Família, Perguntas e Respostas, http://veja.abril.com.br/idade/exclusivo/bolsa_familia/08.html
- Verme (2007) “Social Assistance and Poverty reduction During the New Communist Era”, paper presented at the ECINEQ 2007 conference, Berlin
- Williams, S. (1986). Exclusion: the hidden face of poverty in P. Golding (ed), Excluding the Poor, CPAG
- World Bank – “Brazil’s Bolsa Familia Program Celebrates Progress in Lifting Families out of Poverty”
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:20702063~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html>
- World Bank (2005) - “Brazil’s Bolsa Familia Program Celebrates Progress in Lifting Families out of Poverty”, News & Broadcast, Brasilia, Brazil
<http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/NEWS/0,,contentMDK:20702063~pagePK:64257043~piPK:437376~theSitePK:4607,00.html>
- World Bank (2004). “Project Appraisal Document: Brazil Bolsa Familia Project.” Report No. 28544-BR.
- World Bank (2003). Bourguignon, Francois, Francisco H. G. Ferreira, and Philippe G. Elite “Conditional Cash Transfers, Schooling, and Child Labor:

Micro-Simulating Brazil's Bolsa Escola Program." *Economic Review*, Vol. 17, No. 2.

- World Bank (2002) Francois Bourguignon, Francisco H.G. Ferreira, Phillippe G. Leite "Ex-ante Evaluation of Conditional Cash Transfer Programs: The Case of Bolsa Escola"
- World Bank - Kathy Lindert, Senior Economist, LCSHS "Brazil: Bolsa Familia Program – Scaling-up Cash Transfers for the Poor".
- World Bank (2006). Norbert R. Schady "Conditional Cash Transfer Programs: Reviewing the Evidence"
- World Bank (2004). Rawlings, Laura "Cash Based Transfers." Working Paper, LCSHS.
- World Bank (2003). Rawlings, Laura B. e Rubio, Gloria M. "Evaluating the Impact of Conditional Cash Transfer Programs - Lessons from Latin America", Volume 1, World Bank Policy Research Working Paper 3119.
- World Bank (2005). Report No. 31857-CA "Shocks and Social Protection: Lessons from the Central American Coffee Crisis" (In Two Volumes) Volume I: Synthesis of Findings and Implications for Policy December.
- World Bank & Dept. of Economics - Francisco H.G. Ferriera, PUC-Rio "The Role of Conditional Cash Transfers in the Process of Equitable Economic Development"
- Wormer, V. (1997). *Social Welfare - A World View*. Nelson-Hall Publ. Chicago.